

Az Imrán Khán-kormány külpolitikája

The Foreign Policy of the Government of Imran Khan

Günsberger Dóra

https://doi.org/10.47707/Kulugyi_Szemle.2022.4.3

Összefoglaló: 2018-ban Imrán Khán, a korábbi krikettszupersztár lett Pakisztán miniszterelnöke, s a viszonylag kevés politikai tapasztalattal rendelkező új kormányfő bel- és külpolitikai, valamint gazdasági szempontból igen nehéz helyzettel küzdő országot örökölt. Bár a programja elsősorban belpolitikai célokra koncentrált, Imrán Khán „új Pakisztánja” (*Naya Pakistan*) külpolitikai-stratégiai szempontból is reformokat vetített előre. A jelen tanulmány célja, hogy áttekintést nyújtson a 2022 áprilisában leváltott Khán-kormány külpolitikai célkitűzéseiről, valamint azok tükrében rávilágítson az ország legjelentősebb bilaterális kapcsolatainak a változásaira. A terjedelmi keretek miatt természetesen nem törekszik teljességre, ezért a Kínával, Indiával, az Amerikai Egyesült Államokkal, valamint Afganisztánnal fenntartott kapcsolatokban bekövetkezett fordulatokra tér ki.

Kulcsszavak: Imrán Khán, új Pakisztán, Kína, India, USA, Afganisztán

Abstract: *In 2018, Imran Khan, the former cricket superstar, became the prime minister of Pakistan. He had relatively little political experience but inherited a country struggling with a very difficult situation in terms of domestic and foreign politics, as well as economically. Although his program primarily focused on domestic political goals, Imran Khan's "new Pakistan" (Naya Pakistan) projected reforms from a foreign policy-strategic point of view as well. The purpose of this study is to provide an overview of the foreign policy objectives of the Khan government, which was replaced in April 2022, and to shed light on the changes in the country's most significant bilateral relations. Due to the scope, of course, it does not aim to be complete, so it covers the twists and turns in relations with China, India, the United States of America, and Afghanistan.*

Keywords: *Imran Khan, new Pakistan, China, India, the USA, Afghanistan*

Bevezetés

2018-ban Imrán Ahmed Khán Niázi¹ (Imran Khan), az 1992-es krikettvilágbajnok lett Pakisztán miniszterelnöke. A viszonylag kevés politikai tapasztalattal rendelkező új kormányfő bel- és külpolitikai, de gazdasági szempontból is igen nehéz helyzetű országot örökölt. Bár Khán „új Pakisztán” (*Naya Pakistan*) programja elsősorban belpolitikai célokra koncentrált, az külpolitikai-stratégiai szempontból is reformokat vetített előre.

A Khán-kormány külpolitikai célkitűzéseit egyrészt pártja, a Pakisztáni Mozgalom az Igazságért (*Pakistan Tehreek-e Insaaf*, PTI) választási programja (*The Road to Naya Pakistan*), másrészt a miniszterelnök győzelmi beszéde foglalta össze. A PTI 61 oldalas, hét pontra osztott programjában nem szenteltek külön fejezetet a külpolitikai stratégiának; a külpolitikai-külgazdasági tartalmú célkitűzésekről az inkluzív gazdasági fejlődésről, valamint a nemzetbiztonságról szóló fejezetekben esik szó, összesen három-négy oldal terjedelemben. Ez azt sugallja, hogy a program egyértelműen belpolitikai fókuszú, a külpolitikát tekintve pedig igen általános és kidolgozatlan.

A külgazdasági jellegű témák közül a Kínai–Pakisztáni Gazdasági Folyosó (*China–Pakistan Economic Corridor*, CPEC) kapcsán a dokumentum célként fogalmazta meg annak biztosítását, hogy „a CPEC gyökeres változást hozzon”, azaz a helyi erőforrásokra összpontosító növekedési stratégia létrehozása és ahhoz a gazdasági folyosó kereskedelmi infrastruktúrájának a kihasználása érdekében a szilárd kétirányú kapcsolatok megteremtését. Ebben összességében nem ígért újdonságot a PTI: a CPEC-t az indulása óta egységesen a legjelentősebb, külföldi befektetést és gazdasági fejlődést biztosító megaprojektként kezelik a pakisztáni politikai pártok és a hadsereg is. A PTI programja azonban a szokásosnál jobban hangsúlyozta a pakisztáni cégek szélesebb körű részvételét a kivitelezési folyamatokban, ezzel finoman utalt a CPEC-projekteknek a már a választási kampány során is emlegetett, Pakisztán számára nem éppen kedvező feltételeire

¹ A tanulmányban a tulajdonneveket a helyes magyaros átírásnak megfelelően szerepeltetem.

(*Pakistan Tehreek-e-Insaf*, 2018, 32. o.). A programnak a nemzetközi kereskedelemre vonatkozó része továbbá kiemelte, hogy a gazdaság fellendítése érdekében átfogó, strukturális reformok bevezetésére van szükség. Hangsúlyozta, hogy a pakisztáni külkereskedelem gyenge lábakon áll: az exportbevétel 70 százalékát mindössze három termékcsoport (textil, rizs és bőr) kivitele adja, míg az import többnyire rugalmatlan, például az olajimport-szükséglet miatt. A párt az áruforgalmi kapcsolatok fellendítését ígérte, elsősorban a regionális kereskedelem erősítésének az elősegítésével (*Pakistan Tehreek-e-Insaf*, 2018, 35. o.).

A külpolitikát tekintve a program alapvetően a klasszikus realista, dominánsan biztonságfókuszú megközelítés alapján Pakisztán négy alapvető nemzeti érdekét – a területi integritás és szuverenitás megőrzését, a szociális és gazdasági fejlődést, a Kasmír-kérdés megoldását, valamint a pakisztáni állampolgároknak a tartózkodási helyüktől független védelmét – emelte ki, ami szintén nem sok újdonságot ígért. A külpolitikai célok megfogalmazásakor viszont a párt nem kizárólag a biztonságra kívánt fókuszálni: a fő célkitűzése az ország regionális és globális jelentőségének az erősítése volt, elsősorban multilaterális keretek között. A meglátásuk szerint Pakisztán mindaddig nem élt kellőképpen a stratégiai elhelyezkedéséből fakadó lehetőségekkel, hanem hagyta, hogy azt más, régió kívüli hatalmak használják ki (ezzel természetesen elsősorban az Amerikai Egyesült Államokra utaltak). A keleti és nyugati szomszédos országok kapcsán a konfliktusok lezárása – például a Kasmír-kérdés megoldásául szolgáló terv kidolgozása – állt a párt ígéretei között. A bilaterális kapcsolatok terén a program a Kínával fenntartott stratégiai partnerség kiterjesztését, valamint a régióbeli országokkal és – újdonságként – az Oroszországgal való együttműködés elmélyítését, az Egyesült Államokkal pedig a reciprocitásra és a közös érdekekre épülő viszony kialakítását ígérte. Mindemellett Pakisztán hídszerepét hangsúlyozta, kiemelten a Perzsa-öböl térségbeli konfliktusok vonatkozásában (*Pakistan Tehreek-e-Insaf*, 2018, 54–55. o.).

Imrán Khán a győzelmi beszédében – amelyben a külpolitikai tartalmú üzenetek hasonló arányban jelentek meg, mint a párt programjában – „hatalmas külpolitikai kihívásokat” emlegetett. Közülük is a

legfontosabbként a Pakisztánt sújtó gazdasági válságot, amely miatt elengedhetetlennek tartotta a jó kapcsolat kiépítését az összes szomszédos állammal. Ő is kiemelte Kínát mint mintaállamot, amelytől a szegénység és a korrupció elleni küzdelmet kell eltanulnia a hazájának, valamint azt hangsúlyozta, hogy a CPEC óriási gazdasági fejlesztési lehetőséget és befektetést biztosít Pakisztánnak. Afganisztánt a terrorizmus által leginkább sújtott államként definiálta, amelynek békére van szüksége, mert – mint kijelentette – ha ott béke van, Pakisztánban is béke van. Az Egyesült Államok esetében azt tartotta a legfontosabbnak, hogy kölcsönösen előnyös viszonyt sikerüljön kialakítani, ellentétben az addig jellemzően Washington számára kedvező kapcsolattal. A délkeleti szomszédjára vonatkozóan azt állította, hogy ő „az a pakisztáni, aki a legjobban ismeri Indiát, mindenhol járt az országban”, ezért célként a kereskedelmi kapcsolatok létrehozását, valamint Kasmír kérdésének a tárgyalások útján való megoldását tűzte ki. Hozzátette, hogy „ha India tesz egy lépést előre, mi cserében kettőt teszünk” (*YouTube*, 2018).

Bár a jelen tanulmány a Khán-kormány külpolitikai programját és lépéseit kívánja elemezni, fontos kiemelni a tényt – mivel az a külpolitikai kérdések értékelésének a szempontjait is jelentősen befolyásolja –, hogy más posztkoloniális államokhoz hasonlóan a pakisztáni politikai rendszernek is a hadsereg erős bel- és külpolitikai befolyása a sajátos sága, s az utóbbi irányvonalát és prioritásait az ország létrehozása óta alapvetően az határozza meg. A hadsereg politikai dominanciájának a megszilárdulása – akárcsak sok más volt gyarmat esetén – egyrészt a kolonializmus időszakában kialakult, az akkori hatalmi struktúra fenntartásában betöltött esszenciális szerepére, továbbá a bejáratott, hatékony, hierarchikus felépítésre, másrészt a demokratikus intézmények kezdeti és azóta is szinte változatlan gyengeségére, harmadrészt az ország függetlenségének elnyerése utáni időszakot alapvetően meghatározó, állandósult fenyegetettségpercepcióra vezethető vissza.

Minderre Pakisztán esetében ráerősített, hogy India felosztása során az ország a brit-indiai hadseregnek a saját méretéhez képest meglehetősen nagy hányadát, az egyharmadát örökölte (Cloughley, 2016, 1. o.), és a hadsereg – a politikai térnyerésével párhuzamosan –

gazdasági szempontból is jelentős szereplővé vált (Siddiqa, 2016). Az India által jelentett – részben vélt, részben valós – fenyegetés, valamint a szinte állandósult belső és külső terrorveszély miatt a hagyományosan erősen biztonságközpontú pakisztáni külpolitika aktuális irányvonalának a meghatározása is jelentős részben a hadsereg kezében van. Egyes értelmezések szerint (Hussain, 2022) ez az előjog, vagyis a hadsereg (kül)politikai dominanciája az az ár, amit Pakisztán a túléléséért fizetett (Ashraf, 2018). A civil politikai elit külpolitikai mozgásteret emiatt legalábbis erősen behatárolt; a fentiek tudatában tehát egyik civil kormányzat – így a Khán-kormány – külpolitikája sem értékelhető és értelmezhető a hadseregnek mint a külpolitikát formáló tényezőnek a figyelembevétele nélkül.

Khán a komoly politikai tapasztalattal rendelkező Sáh Mahmúd Qurésit (Shah Mahmood Qureshi) tette meg a pakisztáni külügyet vezető miniszternek. A veterán politikus a *Pakistan Muslim League* színeiben az 1980–90-es években egymás után több pandzsábi tartományi miniszteri posztot is betöltött, majd 2008 és 2011 között, immáron a Pakisztáni Néppárt (*Pakistan People's Party*, PPP) tagjaként, külügyminiszterként szolgált. Qurésí munkáját, illetve a külpolitikai irányvonal meghatározását segítendő, a kormányfő 2018 szeptemberében egy tanácsadó testületet hozott létre (Kamra, 2018), amelyben nagyrészt több volt diplomata és elemző, valamint három, külpolitikával foglalkozó kutató, egyetemi oktató – Humá Baqáj (Baqai) (Millennium Institute of Technology and Entrepreneurship), Rabíja Ákhtar (University of Lahore) és Ádil Nadzsam (Boston University) – kapott helyet. A testület havonta tartott megbeszélést Qurésíval a pakisztáni külpolitika prioritásairól, irányvonaláról és aktuális kérdéseiről. Humá Baqáj értékelése szerint a Khán-kormány idején a külpolitikai prioritások fókuszáltabbá váltak, mint korábban, s új témákkal – pl. a klímaváltozás kezelése (lásd a tízmilliárd fa ültetésére felhívó kampányt [Tik, 2021]) – egészültek ki. Elmondása szerint a külpolitikai paradigmaváltás három oszlopra támaszkodott. Az első, hogy a geostratégiai-geopolitikai megfontolások helyett a geogazdaság koncepciója került a pakisztáni külpolitika fókuszába. A második, hogy a Khán-kormány célja az Indiával való funkcionális, működőképes kapcsolat kialakítása

volt. A harmadik pedig, hogy a Khán-kormány semleges, konfliktusoktól távol maradó, „hídszerepet” játszó külpolitikát kívánt folytatni. A tanulmány a továbbiakban a pakisztáni külpolitika e pilléreire reflektál, és értékeli az ország szempontjából kulcsfontosságú relációknak az Imrán Khán miniszterelnöksége alatti alakulását (A szerző interjúja Humá Baqájjal, 2022).

Geogazdaság

Bár a gazdaságorientált(abb) külpolitika nem számított teljesen új koncepciónak Pakisztánban, az azt kihangsúlyozó szlogen (*geoeconomics*) a Khán-korszakban, 2021-ben vált a külpolitikai diskurzus felkapott kifejezésévé.

A Khán-kormány súlyos gazdasági problémákkal küzdő államot örökölt, így nem volt kérdés, hogy a külpolitikai stratégiát alakító szempontok között előkelő helyet foglal majd el a gazdaságdiplomácia. A 2018–2019-es pénzügyi évben 5,5 százalékos volt a pakisztáni gazdaság növekedési rátája, ami viszont az ikerdeficit – a költségvetési és a fizetési mérleg egyre emelkedő hiánya – miatt fenntarthatatlanná vált; a kereskedelmi deficit elérte az addigi legmagasabb szintet (a GDP 10,1%-át), míg a költségvetési hiány a GDP 6,5 százalékát tette ki. A 2018-as évi választások miatt a gazdasági problémák kezelése váratott magára, ami a devizatartalékok kimerüléséhez vezetett, és a hitelfelvétel egyre sürgetőbb szükségességét mutatta (*Government of Pakistan, Finance Division, 2019*).

1. táblázat²
A pakisztáni gazdaság adatai (2018–2021)

	2018	2019	2020	2021
Államháztartás hiánya (GDP %-a)	-5,67%	-7,79%	-7,03%	-6,08%
Folyó fizetési mérleg (GDP %-a)	-5,30%	-2,70%	-0,20%	-3,50%
Infláció mértéke	5,1	10,6	9,7	9,5
Államadósság (GDP %-a)	72%	86%	88%	84%

2 Forrás: saját szerkesztés.

2018-ban a frissen beiktatott Khán-kormány sikeresen kezdett a gazdaságdiplomácia terén. Khán első miniszterelnöki útja Szaúd-Arábiába vezetett – ahova 2018 őszén újra ellátogatott –, szintén kétszer utazott az Egyesült Arab Emírségekbe és egyszer Kínába. Az útjai gyümölcsözőnek bizonyultak: mindhárom ország biztosított Pakisztánnak rövid és/vagy középlejáratú hiteleket. Rijád 6 milliárd dolláros csomagot nyújtott (3 milliárd dollárnyi rövid lejáratú hitelt, valamint 3 milliárd dollárnyi, az olajimportra vonatkozó késleltetett fizetési lehetőség), Abu-Dzabi 1 milliárd dollárt, míg Peking 2,2 milliárd dollárt adott (*Government of Pakistan, Finance Division, 2019, 1. o.*).

2019 (azaz a 2019-es és 2020-as pénzügyi év) új kihívásokat hozott. A 2019 februárjában történt kasmíri incidenst, majd az indiai kormány Dzsammu és Kasmír státuszát megváltoztató alkotmánymódosítását (ld. a tanulmány 3. része) követően Pakisztán megszakította a kereskedelmi kapcsolatokat Indiával (*NDTV, 2019*). A lépés azonban inkább Pakisztánnak volt jelentős érvágás, mintsem Indiának – a 2019-es pénzügyi évben ugyanis India Pakisztán 6. legjelentősebb kereskedelmi partnere volt, míg Pakisztán csupán a 46. helyet foglalta el India saját listáján (Sharma és Kapoor, 2019). Jelentős sikerként könyvelhette el azonban a Khán-kormány, hogy az IMF 2019 nyarán egy 39 hónapra szóló, 6 milliárd dolláros hitelkeretet hagyott jóvá az ország számára (Lipton, 2019).

A 2020-as év (2020–2021-es pénzügyi év) – elsősorban a Covid-világjárvány miatt – további romlást hozott a pakisztáni gazdaságban. Az államadósság 2020 decemberének végén meghaladta a GDP 88 százalékát, és az infláció mértéke is csupán minimálisan csökkent. Komoly érvágást jelentett mind gazdasági, mind pedig külpolitikai-stratégiai szempontból, hogy Szaúd-Arábia – az egyre feszültebbé váló viszony következtében – leállította a Pakisztánnak ígért hitel folyósítását (Khan, 2020).³ A szaúdi döntés közvetlen oka Qurési külügyminiszter Rijádnak szóló, szokatlanul éles hangvétellű felszólítása

3 A pakisztáni-szaúdi viszony romlásához több tényező vezetett. Szaúd-Arábia nemtetszését az vívta ki, hogy 2015-ben Pakisztán, megtagadva a szaúdi kérést, nem küldött katonákat a jemeni háborúba, a későbbiekben pedig az Iránnal fenn tartott viszony javítását kezdeményezte.

volt, amelyben kifejezte azt az elvárást, hogy az Iszlám Konferencia Szervezete (*Organisation of Islamic Cooperation*, OIC) fogjon össze a Kasmír státuszát érintő indiai alkotmánymódosítások elleni tiltakozásul, s bejelentette, hogy amennyiben erre a közel-keleti ország nem hajlandó, akkor Pakisztán kénytelen lesz annak megkerülésével szövetségeseket keresni az OIC-ben (Afzal, 2020).

2021-ben (2021–2022 pénzügyi év) a GDP nőtt ugyan, de a költségvetési hiány tovább emelkedett, mivel a kiadások növekedése meghaladta a bevételeknek a járványhelyzet miatti lassabb ütemű gyarapodását. Az év során jelent meg a Khán-kormány és a hadsereg retorikájában a geogazdaság mint a pakisztáni külpolitika előirányzott paradigmaváltására utaló hívószó. Khán a 2021. februári Srí Lanka-i látogatásán mondott beszédében említette először, hogy országa a külpolitikában a geostratégiától a geogazdaság felé fordul (*Dawn*, 2021a). Qamar Dzsávéd Bádzsvá (Qamar Javed Bajwa) vezérkari főnök 2021. március 18-án, az Iszlámábádi Biztonsági Párbeszéd (*Islamabad Security Dialogue*, ISD) elnevezésű, biztonsági-stratégiai témájú fórumon már tartalommal töltötte meg a „geogazdasági fordulat” kifejezést, amikor megnevezte a koncepció négy alappillérét:

- tartós béke kiépítése, belföldön és a régióban egyaránt;
- be nem avatkozás a szomszédos államok és a régió országainak a belügyeibe;
- a régiók közötti kereskedelem és kapcsolatok előmozdítása;
- a régióbeli fenntartható fejlődés elősegítése befektetési és gazdasági központok kialakításával (*Dawn*, 2021b).

Mind a régi, mind az „új” stratégiában kiemelt szerep jutott a Kínával fenntartott gazdasági kapcsolatoknak, elsősorban a CPEC-nek.

Kína és a CPEC jelentősége

A hagyományosan jó pakisztáni–kínai kapcsolatok egészen az 1950-es évekig nyúlnak vissza: a mindenkori pakisztáni politikai vezetés a kezdetektől fogva sziklaszilárd, megbízható szövetségesként tekint Kínára, bár a két ország viszonya kétségkívül aszimmetrikus kapcsolatrendszerként írható le. Iszlámábád és Peking relációja a 2000-es

évekig elsősorban politikai és katonai területekre korlátozódott, ám a 2006-ban aláírt szabadkereskedelmi egyezmény, majd az Övezet és Út Kezdeményezés (*Belt and Road Initiative*, BRI) zászlóshajóprojekteként 2013-ban bejelentett Kínai–Pakisztáni Gazdasági Folyosó (CPEC) a gazdasági dimenziót is megnyitotta. Az Iszlámábád–Peking-vizony Pakisztán számára ma elsősorban éppen a gazdasági megfontolások, de főként a CPEC miatt élvez abszolút prioritást. Pakisztáni értékelés szerint Kína az egyetlen olyan állam, amelyre a dél-ázsiai ország évtizedek óta számíthat, és amennyiben a gazdasági túléléséhez nélkülözhetetlen gazdasági mentőcsomagra volna szüksége, bármikor támaszkodhat. Mindezeket a külgazdasági adatok is igazolják: jelenleg Kína Pakisztán második legfontosabb kereskedelmi partnere (*World Integrated Trade Solution*, 2020), a legjelentősebb hitelezője – a külső államadóssága egyötödét, 18,4 milliárd dollárt tesz ki a kínai tartozás (Rana, 2022) –, valamint az alábbi táblázat adataiból látható, hogy a 2018–19-es pénzügyi évtől eltekintve stabilan a legjelentősebb külső befektetője is.

2. táblázat⁴
A Pakisztánba érkező nettó FDI (milliárd dollár)

Ország	2017–18	2018–19	2019–20	2020–21	2021–22
Kína	1311,9	130,8	846,6	751,6	531,6
Egyesült Királyság	304,6	185,0	119,1	141,0	31,8
Amerikai Egyesült Államok	161,7	88,1	99,2	166,4	249,6
Hongkong	183,6	171,0	190,7	157,2	137,7
Svájc	78,5	21,2	62,8	61,7	146,2
Egyesült Arab Emírségek	(4,4)	103,	(44,0)	115,7	143,9
Olaszország	56,6	51,9	57,4	36,3	34,8
Hollandia	100,3	69,0	133,2	96,9	104,1
Ausztria	27,4	7,6	3,8	1,0	0,0
Japán	59,8	117,3	52,5	(13,0)	(12,3)
Törökország	29,8	73,8	26,1	13,4	(0,3)
Egyéb	470,5	343,0	1076,2	305,7	500,7
Összesen	2780,3	1362,4	2597,5	1820,5	1867,8

4 Forrás: *Board of Investment*, 2022.

A mindenkori pakisztáni vezetés hivatalos álláspontja szerint a CPEC rendkívül jelentős mértékben járul hozzá az ország gazdasági és társadalmi fejlődéséhez, valamint összhangban áll a gazdaságbiztonságot fókuszba helyező külpolitikával (*Embassy of the People's Republic of China in the United States of America*, 2022). A *World Investment Report 2017*-es beszámolója szerint az FDI mértéke 56 százalékkal nőtt Pakisztánban, csak a CPEC-nek köszönhetően (Ullah, Hussain, Kartawinata, Muhammad és Fitriana, 2022). Iszlámábád számára tehát a mára 62 milliárd dollár értékűre becsült CPEC nem csupán egy beruházási projekt, hanem komplett fejlesztési stratégia, amelynek záloga a jó kapcsolat fenntartása Kínával. Mindezek ellenére a PTI kampányának mégis fontos eleme volt a CPEC-szerződések felülvizsgálatára vonatkozó ígéret, mivel a projektek közül többről kiderült, hogy elsősorban kínai, s nem pakisztáni érdekeket szolgálnak (Rana, 2017). Khán, aki korrupcióval vádolta a szerződéseket tető alá hozó Muszlim Liga-kormányt, szintén azt hangsúlyozta, hogy a megállapodások egy része Pakisztán számára előnytelen feltételeket tartalmaz. A beiktatása után a Khán-kormány kilenctagú bizottságot hozott létre azok felülvizsgálására, azonban a projektek ellenőrzésére mindezülig rendkívül korlátozott mértékben került sor. A kormányfő ragaszkodott ahhoz is, hogy a CPEC fókuszába az infrastrukturális fejlesztések helyett a munkahelyteremtés, a külföldi befektetések és a mezőgazdasági fejlesztések kerüljenek – a CPEC-projektek átstrukturálására vonatkozó követelésével Khán célja vélhetően a gazdasági válság elkerülése volt.

2018 szeptemberében Abdul Razák Dáúd (Abdul Razak Dawood), a miniszterelnök kereskedelmi és gazdasági tanácsadója interjút adott a *Financial Times*-nek, amelyben elődeitől eltérően szokatlanul kritikus hangnemben nyilatkozott a projektekről. Álláspontja szerint az előző kormány felkészületlensége miatt Pakisztán „túl sokat adott” Kínának, így a kínai cégek hatalmas adókedvezményeket szereztek, így jogtalan előnyökre tettek szert, s ezzel hátrányos helyzetbe kerültek a pakisztáni cégek. Dáúd felvetette annak a lehetőségét is, hogy a projekteket egy évre le kellene állítani (Anderlini, Sender és Bokhari, 2018). Dáúd

nyilatkozata kétségkívül nagy port kavart: a cikk megjelenése után a miniszter sietve igyekezett tisztázni, hogy a lap a vele készült interjúból kontextus nélkül emelt ki gondolatokat, és Pakisztán továbbra is elkötelezett a CPEC-projektek iránt (*Geo News*, 2018). A nyilatkozat után egy héttel a vezérkari főnök háromnapos látogatást tett Kínában, ahol Hszi Csin-ping elnökkel együtt megerősítették, hogy „nem lehet sikeres, aki a CPEC-et ellenzi”, és a pakisztáni hadsereg „bármilyen áron megvédi a projektet, amely mindenek ellenére sikerre hivatott” (*Dawn*, 2018). Az üzenet egyértelmű volt a PTI-kormány számára: a projektek leállítása kizárt, a túlzott kritika pedig a továbbiakban kerülendő.

Bár a kritikus hangnem az ominózus eset után eltűnt a Khán-kormány retorikájából, a CPEC-projektek kivitelezésének az üteme mégis jelentősen és látványosan lassult Khán miniszterelnöksége – elsősorban 2018 – során. Ahogyan az alábbi táblázatból kiderül, a 2015 óta indított projektek közül mindössze 10 zárult le 2018 augusztusa és 2022 áprilisa között.

3. táblázat⁵
A CPEC-projektek állása

Szektor	Összes projekt (lezárult, kivitelezés alatt álló és tervezés alatt álló projektek)	Lezárult projektek	Imrán Khán miniszterelnöksége alatt lezárult projektek
Energia	21	11	4
Közlekedési infrastruktúra	24	6	4
Gvádar	14	4	2
Ipari együttműködés/ különleges gazdasági övezetek	9	0	0
Társadalmi és gazdasági fejlesztések a CPEC keretében	27	5	n. a.
Összesen	95	26	10

5 Forrás: *CPEC Authority. Ministry of Planning, Development & Special Initiatives*, 2022 alapján saját szerkesztés.

A lassulás okaként – a Covid-világjárvány okozta nehézségek mellett – mind a pakisztáni, mind a kínai fél politikája felhozható. Pakisztáni részről először is az IMF-hitel okozott problémát: a Nemzetközi Valutaalap ugyanis kikötötte, hogy a kölcsönt nem lehet kínai hitelek visszafizetésére felhasználni (Hamid és Khawar, 2019). Szintén beszédes lépés volt a Khán-kormány részéről, hogy a gazdasági krízis elkerülése érdekében először Szaúd-Arábiához fordult segítségért – a kormányfő a beiktatását követő három hónapban kétszer is ellátogatott Szaúd-Arábiába (Virk, 2020), majd felajánlotta Rijádnak a CPEC-hez való csatlakozást és a kínai érdekeltségbe tartozó Gvadar kikötőjében egy olajfinomító nyitását (Shahzad, 2018) –, és csak akkor kereste Kína segítségét, miután kiderült, hogy a Szaúd-Arábia által nyújtott összeg nem lesz elegendő.

Kína pedig a szokatlan kritika, valamint az egyre romló biztonsági környezet tudatában valószínűsíthetően újraértékelte a Pakisztán-politikáját. A két ország kapcsolatában hagyományosan is feszültséget generál a labilis pakisztáni biztonsági helyzet, ami jelen esetben a kínai projekthelyszínek és vendégmunkások elleni támadások számának a növekedésében mutatkozott meg. Az államot gyengíteni igyekvő terrorcsoportok – elsősorban a beludzsi szeparatista szervezetek, például a Beludzsisztáni Felszabadító Hadsereg (*Baloch Liberation Army*, BLA) – felismerték, hogy Pakisztán számára létfontosságú a kínai tőke, így Iszlámábád Achilles-ínját célozzák meg, amikor kínai személyeket és kínai érdekeltségű helyszíneket támadnak meg. Ezek az akciók Khán kormányzása idején egyre gyakoribbá váltak. Például 2018 novemberében szélsőségesek támadást intéztek a karacsi kínai konzulátus ellen (*BBC News*, 2018), 2021 áprilisában autóba rejtett polgárpártos robbantás történt annak a kvettai hotelnek a parkolójában, amelyben a kínai nagykövét megszállt (Shahzad, 2021), júliusban kilenc kínai állampolgár vesztette életét egy busz elleni robbantásos merényletben (*BBC News*, 2021), augusztusban pedig Gvadarban öngyilkos merénylő hajtott végre robbantást kínai mérnököket szállító konvoj ellen (Shahid és Baloch, 2021).

Peking emiatt komoly nyomást gyakorol Pakisztánra annak érdekében, hogy az országban tartózkodó állampolgárait biztonságban tudhassa. A CPEC-projektek és a személyek biztosítása viszont jelentős anyagi terhet ró a pakisztáni államra: 2017-ben már 15 ezer fő védte a projektek helyszíneit és a kínai munkásokat, 2022-ben pedig egy áprilisban, Karacsiban elkövetett támadás után, amelyben három kínai állampolgár vesztette életét, az iszlámábádi kormány bejelentette, hogy további erőforrásokat mozgósít a kínaiak biztonságának garantálása érdekében (*China–Pakistan Economic Corridor*, 2022). Kína először mégis vonakodott elkötelezni magát a hitelnyújtás mellett – főként a projektet korábban megkérdőjelező miniszterelnök személye, a szaúdi részvétel lehetősége, valamint a pakisztáni belpolitikai és biztonsági helyzettel való elégedetlenség miatt (Aamir, 2018) –, végül azonban 2019-ben 3,5 milliárd dollár értékű mentőcsomagot biztosított Pakisztán számára (Gul, 2019).

2019 októberében, nagyjából egy évvel a *Financial Times*-ban megjelent ominózus interjú után, a kormányfő pekingi látogatását megelőzően kiadott elnöki rendelet értelmében létrejött az ún. CPEC-hatóság (*CPEC Authority*), amelynek feladata a projektek kivitelezésének a felgyorsítása volt (Baabar, 2019), és Imrán Khán 2020-ban – a hadsereg állandó narratívájával összhangban – bejelentette, hogy a CPEC-t „bármilyen áron” végre fogják hajtani (*Dawn*, 2020). A PTI-kormány párfordulása a hadsereg nyilvánvaló nyomásgyakorlásán kívül több okkal is magyarázható. Egyrészt a Pakisztán által reménytelinek ítélt befektetői és hitelezői kapcsolatok a vártnál kevésbé tűntek ígéretesnek: például Szaúd-Arábiával jelentősen megromlott a viszony, és Rijád leállította az Iszlámábádnak ígért hitel folyósítását. Másrészt a Covid-járvány hatására Pakisztán jelentős gazdasági problémákra számíthatott, s mivel az oltási programot elsősorban kínai vakcinákkal indította el, és a saját vakcinagyártási programját is kínai licenc alapján, kínai technológiával és szakértői segítséggel kezdte meg (Kaiyin, Hao és Chao, 2021), e téren is erősen függő viszonyba került Kínától.

A Khán-kormány Kína iránti elkötelezettségét több gesztus is alá támasztotta.

Először is, Khán mindenkori politikai profiljának a jelentős alappillére az iszlám vallás védelmezőjeként vállalt szerep, amely számos, miniszterelnökként bevezetett intézkedésében megnyilvánult. Ennek része volt például az Emmanuel Macron francia elnök által elmondott, Pakisztánban iszlamofóbnak ítélt beszédére megfogalmazott éles kritikája, amely táplálta az ottani, addig is jelentős franciaellenes indulatokat (*France 24*, 2020). Itt említhető meg az a kitarító kampánya is, amely végül 2022-ben sikerrel zárult, és az ENSZ március 15-ét jelölte ki az iszlamofóbia elleni küzdelem világnapjának (*Radio Pakistan*, 2022), valamint nyilvános kiállása a muszlim kisebbségek – többek között a csecsenek és a palesztinok – védelmében (Kugelman, 2021). Mindezek tükrében különösen feltűnő volt a Khán-kormányának a Pakisztánnal szomszédos Hszincsiang tartományban élő ujgur közösség helyzetével összefüggésben tapasztalt közönyössége. 2019-ben ugyanis a kormányfő még csak elhárította a kétfélmillióra becsült ottani muszlimokkal kapcsolatos álláspontjára vonatkozó kérdést azzal, hogy „nem sokat tud a témáról” (Westscott, 2019), 2021-ben viszont már a kormánya támogatásáról biztosította Kínát annak Hszincsiangpolitikájával kapcsolatban (*Al Jazeera*, 2021a). Khánnak a muszlim kisebbségekkel érzett szelektív szolidaritása természetesen nem a saját információhiányával, hanem a Kínával szemben megengedhető hangnem felismerésével – vagy felismertetésével – magyarázható. A Khán-kormány Peking felé való elköteleződését tehát jól mutatta, hogy az egyik fő politikai vezérelve ellenére nem állt ki a hszincsiangi muszlimok mellett, és jelentős ideológiai-politikai támadási felületet kínált azzal, hogy a kérdésben Kína mellett állt ki.

Másodszor, a látogatások száma is tükrözi Kína jelentőségét: Khán a miniszterelnöksége alatt négy alkalommal, Bádzsvá vezérkari főnök kétszer, Qurésí külügyminiszter pedig ötször utazott oda. A két ország külügyminiszterei 2017 óta három stratégiai megbeszélést folytattak, amelyek témája a CPEC, a régió biztonsága, a koronavírus-járvány kezelése, valamint a szegénység elleni küzdelem volt (*China International Development Cooperation Agency*, 2019). Áruklodó azonban, hogy a pakisztáni politikai és katonai elit gyakori kínai látogatásait Peking

hasonló szinten nem viszonzta a Khán-kormány idején: Hszi Csin-ping kínai elnök utoljára 2015-ben járt Pakisztánban (*Dawn*, 2015), a 2020 szeptemberére tervezett látogatását lemondta (Chaudhury, 2020); Li Ko-csiang miniszterelnök nem járt Pakisztánban ebben az időszakban; Vang Ji külügyminiszter viszont háromszor tett látogatást Iszlámábádban 2018 és 2022 között (Mai, 2019; *Ministry of Foreign Affairs of the People's Republic of China*, 2022).

Az Imrán Khán pekingsi látogatását követően, 2022 februárjában kiadott – a két ország kapcsolatát kizárólag nagyon pozitív jelzőkkel illető (mélyen gyökerező, kölcsönösen előnyös stratégiai partnerség, időtálló barátság) – közös nyilatkozatban Pakisztán megerősítette az „egy Kína”-politika iránti elkötelezettségét, valamint azt, hogy a kínai álláspontot támogatja Tajvan, a dél-kínai-tengeri konfliktus, Hongkong és Hszincsiang ügyében (*Embassy of the People's Republic of China in the United States of America*, 2022). A Khán-kormány kül- és külgazdaság-politikáját tekintve a CPEC-kel kapcsolatban igen szembetűnő változás állt be a kormányzás három és fél éve alatt: megingathatatlannak látszik a tény, hogy Iszlámábád számára a Pekinggel való szövetség továbbra is abszolút prioritást élvez. Pakisztán külpolitikájának a sarokköve a Kínával fenntartott jó viszony: Imrán Khán szavaival élve, az ország „teljes mértékben függ Pekingtől” (*ANI News*, 2022).

A pakisztáni–indiai kapcsolatok

A Pakisztán és India közötti konfliktus a szubkontinens legmeghatározóbb biztonsági kihívása: a helyzet 1947 óta rendezetlen, ami a két ország folyamatos fegyverkezéséhez (többek között a nukleáris kapacitás fejlesztéséhez), valamint négy háborújához vezetett. A konfliktusuk fő forrása, fenntartója és mára a szimbóluma Kasmír hovatartozásának a kérdése, amely újra és újra előtérbe kerül, és a lezárása nélkül Iszlámábád és Újdelhi viszonyának a normalizálása sem lehetséges. Kasmír kapcsán Pakisztán konzekvens álláspontot képvisel: nem fogadja el legitimnek India fennhatóságát a *de facto* indiai ellenőrzés alatt álló szövetségi területek (2019 óta: Dzsammu és Kasmír, illetve

Ladák) felett, valamint a rendezést a vonatkozó ENSZ BT-határozatok alapján képzele el, illetve az egész régiót Pakisztánhoz tartozóként tünteti fel. Mindez Iszlámábád számára komoly ideológiai és politikai jelentőséggel bír, ezért a területi követeléseinek a feladása nem lehet reális opció.

Emellett komoly konfliktusforrást jelent a két ország relációjában a terrorizmus kérdése: Újdelhi az India a területén támadásokat elkövető, szélsőséges muszlim terrorszervezetek támogatásával vádolja Pakisztánt, míg Iszlámábád a pakisztáni állam gyengítését célzó, Afganisztánban végzett titkosszolgálati akciókkal – például beludzs szeparatisták kiképzésével és anyagi támogatásával – vádolja szomszédját. A kettejük viszonyát tehát állandó biztonsági tényezők, illetve az India jelentette vélt (stratégiai elemzés által nem feltétlenül mindig igazolható) létfenyegetettség-percepció határozzák meg. Emellett ez utóbbi olyan tényező, amely biztosítja a hadsereg erős befolyását Pakisztánban – így a két ország valós külpolitikai mozgásterét igencsak korlátozott, az enyhülés pedig legfeljebb átmeneti.

Khán a pakisztáni–indiai viszony igencsak konfliktusos időszakában kezdte meg a miniszterelnöki ciklusát. Az addig javuló tendencia 2016 januárja után vett újra negatív fordulatot, amikor a pakisztáni bázisú *Dzsais-i Mohamed* [Mohamed hadserege] nevű szélsőséges mozgalom fegyveresei támadássorozatot intéztek az indiai légierő pathankoti légibázisa ellen, s azokért India Pakisztánt tette felelőssé. A viszonyuk rendezésére vonatkozó szándék mind a PTI választási programjában – amely e téren nem különbözött az elődeitől –, mind Khán győzelmi beszédében megjelent, és az új miniszterelnök, főként a sportolói múltja és elismertsége miatt, igen nagy önbizalommal állt a kérdéshez.

A megvalósíthatóságot azonban hamar megkérdőjelezte, hogy 2019. február 12-én a *Dzsais-i Mohamed* terrorszervezethez kötődő öngyilkos merénylő robbantást hajtott végre indiai kormányerőket szállító konvoj ellen Pulváma mellett, amely több mint 40 halálos áldozatot követelt. A támadásért India Pakisztánt okolta, és február 26-án légitámadást mért a – feltételezeten – Khajber–Pakhtunkhva

tartománybeli Bálákót település mellett működő kiképzőtáborokra, s ezzel megsértette Pakisztán légterét. Az 1971 óta példa nélküli támadás sikeressége erősen vitatott volt: Újdelhi azt állította, hogy sikerült likvidálni a terroristákat, míg a pakisztáni narratíva szerint a támadás nem járt halálos áldozattal (*BBC News*, 2019). Iszlámábád azonnal reagált, és vadászgépeket küldött a határ indiai oldalára. Másnap ismét indiai vadászrepülők érkeztek a pakisztáni légtérbe, akkor azonban a helyi légierő felkészültebb volt: lelőtt egy indiai gépet, és foglyul ejtette a pilótát. A kormány remekül ki is használta a helyzet nyújtotta lehetőséget: a pilóta kihallgatásáról felvételt tettek közzé, amelyen barátságos légkörben teával kínálják a foglyot – akit két nappal később sértetlenül szabadon is engedtek (Khan, 2019). Az indiai légicsapás kétségkívül aggasztó következményekkel járhatott volna, ám Pakisztánnak sem politikai, sem katonai okokból nem állt érdekében a konfliktus eszkalációja.

Azonban a békés pakisztáni reakció ellenére sem javult a két ország viszonya. Tovább növelte a feszültséget, hogy 2019 augusztusában India visszavonta az ellenőrzése alá tartozó kasmíri területnek a korábban az alkotmány által is garantált, széles körű autonómiát biztosító különleges státuszát, valamint kettéosztotta azt: az egyik része Dzsammu és Kasmír, a másik pedig Ladákh. Immár mindkettő szövetségi irányítás alatt álló terület.⁶ A lépést hatalmas tünteteshullám követte, erre kijárási korlátozást, valamint az internet- és a telefonhálózat lekapcsolásával járó szükségállapotot vezettek be, amely az egyik legjelentősebb muszlim ünnep, az *Íd al-Adhá* [áldozati ünnep] napján lépett életbe. Ezt Iszlámábád törvénytelennek és az ENSZ BT vonatkozó határozataival ellentétesnek minősítette: a pakisztáni kormányfő a fasisztákhoz és a náci rezsimhez hasonlította Módí kormányát, az ENSZ-közgyűlésben elmondott beszédében pedig egy esetleges nukleáris konfliktus tragikus kimenetelére figyelmeztetett (*UN News*, 2019). Pakisztán csökkentette az indiai diplomáciai képviselőte szintjét is – az eset óta a két ország ügyvivők vezetésével működte

6 Kasmír státuszának változásáról, valamint a politikai döntés okairól lásd pl. Háda, 2019.

a másikuk fővárosába akkreditált nagykövetségét –, valamint felfüggesztette a bilaterális kereskedelmi kapcsolatokat Indiával (*Al Jazeera*, 2019).

Pakisztán – a korábbi Kasmír-politikájához híven – diplomáciai offenzívába kezdett, és igyekezett a nemzetközi fórumokon is napirenden tartani a kérdést, valamint elnyerni más országok támogatását, ezáltal nyomást gyakorolni Indiára (Hashim, 2019). Ez utóbbi azonban nem volt sikeres: vélhetően az Indiával fenntartott gazdasági kapcsolataik miatt még azok az országok (pl. Szaúd Arábia) sem álltak Pakisztán mellé, amelyek támogatását a muszlim szolidaritás nevében próbálta a Khán-kormány megnyerni az ügyének. A sikertelennek bizonyult lobbitevékenysége egyrészt igen komoly presztízsveszteséget jelentett Pakisztán számára, másrészt pedig egyértelművé vált, hogy a muszlim szolidaritást felülírják a gazdasági érdekek. Máshogy megfogalmazva: India gazdasági ereje a vártnál jóval fontosabbnak bizonyult az Iszlámábád által erős szövetségesnek vélt muszlim államok szemében. A pakisztáni diplomácia számára tehát a 2019-es kasmíri események nem csupán az indiai–pakisztáni viszony, hanem az ország egyéb bi- és multilaterális kapcsolatai szempontjából is komoly kudarcot jelentettek.

Khán hivatali ideje alatt viszont a sikertelen próbálkozásokkal egyidejűleg, valamint a kasmíri konfliktus kiéleződése után is történt némi előrelépés a kétoldalú kapcsolatokban – legalábbis a szimbolikus megnyilvánulások erejéig. A kartárpuri folyosó 2019. novemberi megnyitása lehetővé tette a vallásalapító Nának guruhoz (Guru Nanak) kötődő szent hely, a kartárpuri *gurdvára* [templom] látogatásának céljával Pakisztánba érkező szikh zarándokok számára a vízummentes határátkelést (Siddiqui, 2019). 2021-ben több olyan gesztust is tett egymás felé a két állam, amely az enyhülés felé mutatott. India például engedélyezte a pakisztáni miniszterelnöknek, hogy a Sri Lanka-i látogatásához átrepüljön a légtérén (Mohan, 2021), majd Naréndra Módi kormányfő gyors felépülést kívánt a koronavírus-fertőzéssel küzdő pakisztáni partnerének (Tiwari, 2021).

A legjelentősebb fordulat 2021 februárjában történt a két ország kapcsolataiban, amikor a hadműveleti főparancsnokaik közös nyilatkozatban jelentették be, hogy visszatérnek a kasmíri területeket kettéválasztó, a *de facto* indiai–pakisztáni határként szolgáló *Line of Control*hoz, illetve a 2003-ban kötött tűzszüneti megállapodáshoz, és megerősítik az abban foglaltakat (*PIB Delhi*, 2021) – a határvonallal azóta is békésnek mondható. A gyakorlatilag befagyott kapcsolatokban ez a váratlan előrelépés többféleképpen magyarázható. Egyes vélekedések szerint az egyezményhez való visszatérés a határ menti területekre jellemző erőszakos cselekmények deeszkalációját volt hivatott elősegíteni, mások viszont úgy gondolják, hogy India a nemzetközi szintén próbált jobb színben feltűnni azáltal, hogy látszólag elő kívánja segíteni a Kasmír-kérdés megoldását. További ok lehetett az indiai hadsereg kapacitásának a felszabadítása annak érdekében, hogy a kínai hadsereggel a *Line of Actual Control* mentén egyre gyakoribbá váló összetűzésekre koncentrálhasson (Kuchay, 2021).

Khán – bár a Kasmír-ügyben hangoztatott álláspontjában nem állt be változás – 2022 márciusában nyíltan dicsérte a Módi-kormány független külpolitikáját, ami igencsak nagy meglepetést okozott a határ mindkét oldalán (Zompa, 2022). Ez különösen Khán Módiról szóló korábbi elítélő nyilatkozatai tükrében tűnik különös fordulatnak, hiszen kevesebb mint két évvel korábban a náci rezsimhez hasonlította az indiai kormányt annak hindu nacionalista ideológiája és Kasmír-politikája miatt (Ma, 2020).

A hírek szerint a Kasmír-kérdés megoldása érdekében harmadik országokban bizalmas tárgyalások folytak a két fél titkosszolgálatá között (Miglani és Shahzad, 2021), valamint a pakisztáni hadsereg is próbált párbeszédet kezdeményezni, ám Újdelhi nem mutatott hajlandóságot az iránt (Abi-Habib, 2018). A pakisztáni szándék komolyságát az is alátámasztja, hogy – a miniszterelnök alapvetően pacifista hozzáállásához hasonlóan – Bádzsvá vezérkari főnök 2017-ben és 2018-ban is a pozíciójához képest szokatlanul békülékeny hangnemet ütött meg, és az Indiával való tárgyalás jelentőségét hangsúlyozta (*The Economic Times*, 2017). Bádzsvá retorikája a 2019-es események

után is változatlan maradt: például a 2021-ben tartott iszlámábádi biztonsági fórumon a regionális stabilitás és a gazdasági kapcsolatok kiépítése érdekében elengedhetetlennek nevezte a Kasmír-kérdés megoldását – ami önmagában se nem meglepő, se nem újdonság (Dawn, 2021). A különbséget inkább a szokásos beszédelemek – azaz a kérdésnek az ENSZ BT 47. számú határozatában foglaltak alapján történő rendezését, illetve Dzsammu és Kasmír önálló státuszának a visszaállítását sürgető kijelentések – hiánya jelentette, ami szintén a pakisztáni fél békülékenységére utalt. A hadsereg heveségének enyhülése, valamint a kormány deklarált szándéka ellenére az Iszlámábád és Újdelhi közötti kapcsolatokban – a 2016 utáni tendenciát követve, s elsősorban a kasmíri események miatt – a Khán-éra alatt nem mutatkozott jelentős javulás.

Semlegesség?

Az amerikai–pakisztáni kapcsolatok

Az amerikai–pakisztáni kapcsolatokat gyakran hasonlítják olyan házassághoz, amely nem működik, ám a felek nem engedhetik meg maguknak a válást. A két ország viszonyát Pakisztán létrejötte óta a mindkét államot érintő időleges, *ad hoc* biztonsági kihívások határozzák meg – közös jelentős gazdasági és stratégiai érdekek nélkül. Mivel az Amerikai Egyesült Államok hagyományosan biztonsági-stratégiai szempontok alapján értelmezi és alakítja a kapcsolatát Pakisztánnal, a mindkét felet egyaránt érintő, közvetlen biztonsági kihívás hiányában nem sokat foglalkozott az ottani helyzettel.

Az utóbbi évtizedek során azonban a vele szomszédos Afganisztán a reláció alakulását dominánsan átalakító tényezővé vált: az 1979 és 1988 között ott zajlott háború, valamint a 2001 utáni afganisztáni nemzetközi jelenlét idején a földrajzi elhelyezkedése, a politikai befolyása, valamint a kulturális kapcsolatai miatt Pakisztán felbecsülhetetlen és megkerülhetetlen szövetségest jelentett Washington számára. Az afgán Talibán és a pakisztáni Szolgálatok Közötti Hírszerzés (*Inter-Services Intelligence, ISI*) közötti kapcsolat – és így Iszlámábádnak

az afgán belpolitikára való befolyása – aggasztóan megbízhatatlan, ámde nélkülözhetetlen partnerré tette Pakisztánt az USA szemében. Úgy értékelte, hogy az ország a rendszeresen folyósított katonai segítség ellenére sem az elvárt lelkesedéssel vett részt a terrorizmus elleni küzdelemben.

Tovább erősítette Washington aggodalommal vegyes bizalmatlanságát Pakisztánnak a látványos Peking felé fordulása. A pakisztáni–kínai viszony az évtizedek során egyre szorosabbá vált – a kezdeti lökést (valamint Pakisztán hadiiparának Kínától való függését) az adta, hogy 1965-ben, a második kasmíri háborút követően, az USA fegyverembargót hirdetett, s így Kína lett az ország elsődleges fegyverbeszállítója. A 2006 óta jelentős gazdasági dimenzióval bővülő kapcsolatok – különösen a Kína és az USA között kibontakozott kereskedelmi háború tekintetében – egyre aggasztóbbá váltak Washington számára. Pakisztánban viszont fokozatosan előtérbe került a Pervéz Musarraff által megfogalmazott narratíva, miszerint az országot az Egyesült Államok kényszerítette háborúba, s ezt Imrán Khán is gyakran hangoztatta mind a megválasztása előtt, mind pedig az után.

Az amerikai–pakisztáni kapcsolatokat illetően a Khán-kormány eleve nehéz helyzetből indult, hiszen a viszonyt Donald Trump elnöksége idején a korábbinál is több feszültség jellemezte. 2017-ben az amerikai elnök bejelentette, hogy revideálja az Afganisztán-politikáját, ugyanakkor elítélte Pakisztánt a terrorcsoportoknak nyújtott segítség miatt. 2018 januárjában az Egyesült Államok felfüggesztette az Iszlámábádnak a *Coalition Support Fund* keretében addig rendszeresen nyújtott támogatást (Lima, 2018). Az indok a terrorizmus megfékezése érdekében tett erőfeszítések hiánya volt – Trump szavaival: „Pakisztán kizárólag hazudott és csalt” (Diaz, 2018). Szeptemberben az USA az alpból fennmaradt összeg sorsáról is hasonló döntést hozott, így 9 hónap alatt összesen 800 millió dollárnyi katonai segílyt vont meg Iszlámábádtól (Lima, 2018).

A kapcsolatoknak nem tett jót Imrán Khán Amerika-ellenes retorikája sem. Ez a kritikus attitűd nem a választásai kampány részeként került előtérbe, már évekkel a megválasztása előtt is rendszeresen felszóllalt Washington Pakisztán-politikája ellen: 2012-ben és 2013-ban

például az Egyesült Államok Pakisztánban elkövetett dróntámadásai ellen tiltakozó tüntetéssorozatot szervezett az ország számos pontján (Guerin, 2012). Az amerikai segély 2018. januári felfüggesztésének hírére bejelentette, hogy ideje megszakítani a kapcsolatot az USA-val, és követelte az amerikai diplomaták, „nem diplomaták” és hírszerzők kiutasítását az országból, továbbá a pakisztáni földi és légi útvonalak használatának az amerikai katonai járművek számára történő korlátozását (Jorgic és Bukhari, 2018). Khán következetes, jól és tudatosan felépített USA-ellenes narratívája jól rezonál a pakisztáni társadalom Amerika-képével: a Pew Research Center felmérése szerint 2012-ben a lakosság 74 százaléka értékelte az Egyesült Államokat Pakisztán ellenségeként (*Pew Research Center*, 2012). Ez az arány 2014-ben 59 százalékra esett vissza, azonban a Gallup Research Center közvéleménykutatásának eredményei szerint 2022-ben ismét 72 százalékra emelkedett (*Gallup Pakistan*, 2022). Az USA-t élesen bíráló szlogenekből, beszédekből és tüntetéssorozatokból Khán tehát valószínűsíthetően jelentős belpolitikai tőkét kovácsolt.

2019 júliusában, az IMF-hitel megszerzése után, Khán a kétoldalú kapcsolatok javítása érdekében Washingtonba utazott. A látogatást követően a pakisztáni miniszterelnök a krikett-világbajnokságon elért győzelméhez hasonlította az amerikai útját, és szuperlatívuszokban beszélt a találkozó sikerességéről (*Reuters*, 2019). Trump elnök hozzáállásában is látványos változás mutatkozott: a barátjaként utalt a pakisztáni miniszterelnökre, akivel a nyilatkozata szerint „nagyon jól kijönnek, [s] Pakisztán és az USA között soha nem volt ilyen közeli a viszony” (Gul, 2020). Mindez – a két elnök közti személyes szimpátia mellett – egyrészt a dohai folyamatban való pakisztáni szerepvállalásnak tudható be, másrészt pedig Trumpnak a Kasmír-kérdésben történő közvetítésre vonatkozó javaslatának (amely Újdelhi erőteljes nemtetszését váltotta ki).

A két ország viszonya Joe Biden elnökké választását követően, az Afganisztánból való kivonulás bejelentése után – előre látható módon – ismét negatív fordulatot vett, hiszen az egyértelmű változást hozott Washington külpolitikai prioritásaiban. Az amerikai jelenlét végével

Pakisztán külpolitikai jelentősége, valamint az országra irányuló figyelem is csökkent, amit jól jelzett például, hogy az új amerikai elnök a beiktatását követően hónapok elteltével sem vette fel a kapcsolatot Imrán Khánnal – aki azt sértésként értékelte (Manson, 2021). Az elhidegülés másik oka az Egyesült Államok Indiával való szövetségének az erősödése volt, amely nemcsak bilaterális, hanem multilaterális keretek között is egyre tisztábban körvonalazódott (Carmack, Mathur, Pant, Ray, Smith és Taneja, 2022), és automatikusan még inkább Kína és Oroszország felé orientálta a pakisztáni külpolitikát.

Pakisztán Oroszország felé nyitása – amit alapvetően az orosz–kínai viszony javulása tett lehetővé – még tovább rontott a kapcsolatokon, különösen Imrán Khán moszkvai látogatása, amely – igen szerencsétlenül – éppen az Ukrajna elleni támadást megelőző napra esett (Mohan, 2022). Khán útjának célja az olcsó olaj és búza importjának a biztosítása, valamint védelmi együttműködés kialakítása volt. Bár Pakisztánnak nem állt érdekében elidegeníteni a nyugati országokat, az időzítés nem is lehetett volna rosszabb, és az sem javított az eset megítélésén, hogy az ország – Indiához és számos délkelet-ázsiai államhoz hasonlóan – nem csatlakozott az orosz agressziót elítélő ENSZ BT-határozathoz (Tiezzi, 2022).

Az amerikai–pakisztáni viszony feszültsége Khán retorikájában, majd tetteiben is megmutatkozott. 2021 szeptemberében – egy hónappal az afganisztáni tálib hatalomátvétel után – tragikusnak nevezte az USA által a terrorizmus ellen indított háborút, amelyben hazája Washington „bérelt fegyvere” volt, és gyászos következményekkel járt számára: 80 ezer ember halálát követelte, és több mint százmillió dolláros veszteséget okozott (*Business Standard*, 2021). Imrán Khán, miután elbukott a bizalmatlansági szavazáson, az Egyesült Államokat összeesküvéssel vádolta: azt állította, hogy az ellenzéki pártokkal összejátszó Biden-kormány a felelős a hatalomból való eltávolításáért. Bár a bukásáért a külső befolyást felelőssé tevő, erősen populista retorika nem számított teljesen újdonságnak, tény, hogy Khán miniszterelnöki ciklusának végére a pakisztáni–amerikai kapcsolatok elérték a történelmi mélypontot.

Talibán 2.0: semlegesség a gyakorlatban?

A pakisztáni–afgán viszony alapvetően problémás, gyanakvó jellege főként abból fakad, hogy Kabul nem ismeri el a még a gyarmati időkben (1893) meghúzott, s a pastu törzsi területeket kettévágó, Durand-vonalként ismert mesterséges határt nemzetközi határként. A több mint 2500 kilométernyi, többnyire hegyvidéki, törzsi területeken áthaladó, porózus határ ellenőrzése állandó kihívás elé állítja a pakisztáni hatóságokat. A két ország kapcsolatának az sem tett jót, hogy a szovjet–afgán háború során Pakisztán jelentős befolyásra – stratégiai mélységre (Parkes, 2019) – tett szert azáltal, hogy a területén képzést és menedéket biztosított a szovjetek ellen harcoló *mudzsahedin*nek. A pakisztáni államnak a Talibánnal való mindenkori – részben a kulturális–etnikai kapcsolatokra alapozó, de elsősorban az ISI-on keresztül fenntartott – kapcsolata nyílt titoknak számít, bár az éppen regnáló pakisztáni vezetés természetesen következetesen tagadja azt. A külső konfliktusoktól való távolmaradásnak és a más államok belügyeibe történő be nem avatkozásnak mint külpolitikai direktívának a gyakorlati működése szempontjából kétségkívül kiváló tesztje volt az afganisztáni kivonulást követő hatalmi átrendeződés, majd a tálib hatalomátvétel.

Pakisztán számára Afganisztán stabilitásának a biztosítása több okból is létfontosságú. Egyrészt a szovjet–afgán háború során a határ mentén kialakított, de nagyrészt azóta is használatban lévő kiképzőtáborok, a szélsőséges *madraszák* és informális kapcsolatok, valamint a nehezen bejárható és védhető határvidék évtizedek óta ideális környezetet biztosítanak a dzsihadista terrorcsoportok számára, amelyek közül a legjelentősebb az iszlámábádi központi hatalomra közvetlen fenyegetést jelentő pakisztáni tálib mozgalom (*Tehrik-i Talibán Pakisztán*, TTP), azaz a Pakisztáni Talibán, amelynek tagjai jellemzően Afganisztánban találnak menedéket. Ez a tendencia a tálib hatalomátvételt követően tovább erősödött, és a TTP által Pakisztán területén elkövetett terrorcselekmények száma is radikálisan megemelkedett 2021 augusztusa óta (Iqbal, 2022).

Másrészt lakosságarányosan Irán után Pakisztán a második legtöbb menekültet befogadó állam: az 1979-es afganisztáni háborút követően milliók menekültek oda a szomszédos államból, majd az 1990-es évek közepén ismét, továbbá a tálib hatalomátvételt követően, illetve a 2001-es offenzíva után. A Pakisztán területén tartózkodó, hivatalosan 1,4 millió – becslések szerint valójában 3 millió (*European Union Agency for Asylum*, 2022) – afgán menekült regisztrációja, ellátása, munkavállalása rendkívüli terhet ró az államra. A tálibok legutóbbi hatalomátvételét követően tehát Pakisztán egyik legfőbb aggodalma az újabb menekülthullám érkezése volt.

Harmadrészt, az Afganisztánból kiinduló drogkereskedelem közvetlenül érinti Pakisztánt. Az ópiummákot elsősorban az ország déli részén – Helmand, Kandahár, Nímruz, Faráh, Uruzgán, Dájkondi és Zából tartományban – termesztik és dolgozzák fel (Dely, 2021). A kábítószer a határ délnyugati szakaszán keresztül csempészik ki az országból, majd az Pakisztánból jut tovább az európai, afrikai és ázsiai felvevőpiacokra (Pakistan Customs Federal Board of Revenue, Ministry of Finance, 2015). Az ópiummák termesztése 2020-ban 37 százalékkal nőtt Afganisztánban (*United Nations. Office on Drugs and Crime*, 2022), amikor is a világ ópiumkészletének a 85 százalékát adta az ország; a bevételének tehát igen jelentős hányada származik az ópium- és heroinkereskedelemből (*United Nations. Office on Drugs and Crime*, 2022). Pakisztánt a drogcsempészet rendkívül súlyosan érinti: 2014-ben lakosságarányosan az első volt a heroinfüggőség által leginkább érintett országok listáján (Quigley, 2014), s azóta mindössze 2 százalékkal csökkent a droghasználók aránya (Latif, 2022).

Végül pedig hagyományosan problémát jelent Pakisztán számára India afganisztáni jelenléte és tevékenysége is: elsősorban a pakisztáni kormányerők ellen rendszeresen támadásokat intéző beludzs militánsoknak a pakisztáni gyanú szerinti támogatása és kiképzése, ami az iszlámábádi narratíva szerint kiváló lehetőség India számára arra, hogy destabilizálja Pakisztánt.

Ezek a problémák tehát korántsem új keletűek: Pakisztán érdekei Afganisztánban évtizedek óta változatlanok. Biden elnöknek az Egyesült Államok kivonulásáról szóló bejelentését, majd az országnak a

nemzetközi erők általi elhagyását követően a stabilitást és biztonságot garantáló tényezők radikális csökkenésével előrelátható volt, hogy Iszlámábád – elsősorban a saját biztonságának, valamint a regionális pozíciójának a garantálása érdekében – aktívan igyekszik majd befolyásolni az afgán belpolitikai eseményeket és az erőviszonyok alakulását.

Mindezek következtében az sem volt meglepő, hogy a tálib hatalomátvétel után az első magas rangú látogató Pakisztánból érkezett Kabulba: az ISI vezérigazgatója, Faiz Hámid 2021. szeptember 4-én, közvetlenül a tálib kormány megalakulása előtt utazott oda. A látogatás oka vélhetően a Talibánon belüli két csoport, az Anasz Haqqáni, illetve Mullah Barádar által vezetett hálózat között kirajzolódott – és azóta igen látványosan megerősödött – törésvonal miatti aggodalom volt. Utána viszont Hámid az öt Afganisztán jövőjéről kérdező riportereknek úgy nyilatkozott, hogy „ne aggódjon, minden rendben lesz” (*YouTube*, 2021). A hírszerzés főnökének útját a nemzetközi közösség egyértelműen az ISI és Pakisztán nyílt beavatkozásaként, valamint annak a narratívának a megerősítéseként értékelte, amely szerint Pakisztán és a tálib rezsim között szoros kapcsolat áll fenn, és a Talibán „az ISI bábja”.

Egy hónappal később Hámid, immár Qurési külügyminiszterrel együtt, ismét Kabulba látogatott, ahol bejelentette, hogy Pakisztán humanitárius segélycsomagot küld Afganisztánnak (Peshimam, 2021). Az újabb magas rangú személyek érkezése tovább erősítette a Pakisztánt az afgán belügyekbe való beavatkozással vádoló hangokat – amelyeket csak még tüzelte, hogy az üzbég és a katar kollégája után Qurési volt a harmadik külügyminiszter, aki a tálib hatalomátvételt követően hivatalos látogatást tett Afganisztánban (*Al Jazeera*, 2021b).

Hámidot 2021 novemberében Nadím Andzsum, a szárazföldi haderő Szindhben állomásozó V. hadtestének korábbi parancsnoka váltotta az ISI élén, Hámidot pedig kinevezték a pesavári hadtest parancsnokának (*The Express Tribune*, 2021).⁷ Az új poszt jól mutatja,

7 Megjegyzendő, hogy ez a hadtest állomásozik a legközelebb Afganisztánhoz, valamint aktív szerepet játszott a szovjet–afgán háborúban, és 2001 után a pakisztáni kulcsszereplője volt a szélsőséges csoportok elleni küzdelemnek.

hogy Hámid továbbra is fajsúlyos személy, és a neve akkor még a vezérkari főnöki cím várományosaként is felmerült (Philip, 2021). Más értékelések szerint viszont az afganisztáni tárgyalásai miatt a hadsereg sürgősen el akarta a posztjáról távolítani. Az ok, hogy Khán bizalmi embereként a tálibokkal való találkozókat Hámid vélhetően a miniszterelnök tudtával – egyes vélekedések szerint kifejezett kérésére – folytatta, ám azokat a nemzetközi közösség egyértelműen Pakisztán nyílt beavatkozásának tartotta. Az ISI-vezér leváltása komoly feszültséget szült Imrán Khán és a hadsereg között: a miniszterelnök heteken át megtagadta Andzsum kinevezését, s ezzel valószínűleg végleg elmérgesítette a viszonyát a hadsereggel, ami kétségkívül hozzájárult a 2022 márciusában bekövetkezett bukásához.

A hírszerzés új főnöke az elődjénél jóval óvatosabb: megtiltotta, hogy a tárgyalásairól kép- vagy videofelvételek kerüljenek nyilvánosságra (Abbasi, 2021). Iráni és indiai hírek szerint 2022 februárjában Ankarában megbeszélést folytatott a tálibellenes hadurak közül Áttá Mohamed Núrral, Abdul Rasíd Dósztummal és Mohamed Muhaqiqkal, ám Pakisztán ezeket a híreszteléseket következetesen tagadta (*Business Standard*, 2022). Bár Andzsum kinevezése a pakisztáni Afganisztán-politika változását jelezte, a történelmi tapasztalatok alapján nem sok kétség férhet ahhoz, hogy az ISI továbbra is az afgán belpolitika ütőerén tartja a kezét. Ennek ellenére igen komoly feszültséget okoz a tálibok és a pakisztáni kormány viszonyában a TTP által – többnyire a határ közelében – elkövetett támadások gyakorisága. Iszlámábád a tálib kormányt teszi felelőssé értük, és Afganisztán területén végrehajtott tisztogatásokkal és dróntámadásokkal igyekszik kezelni a problémát – amivel *de facto* megsérti az ország szuverenitását (Kaura, 2022). Az afganisztáni kormány kezében pedig kétségkívül potens fegyvert jelent a TTP: a Tálibán annak a Pakisztán-ellenes cselekményei (nem) korlátozásával immár képes lehet befolyásolni a Pakisztántól való függés mértékét.

Jelentős változás viszont az 1990-es évek tálib uralmára adott válaszreakcióhoz képest, hogy annak elismerését tekintve a Khán-kormány most jóval óvatosabb politikát folytatott: míg akkor Pakisztán

azon három állam egyike volt, amely elismerte a Tálibánt legitim politikai hatalomként, az a jelenlegi kapcsán még várta magára. Ez nem feltétlenül Iszlámábád változó külpolitikai érdekeivel magyarázható, inkább azzal, hogy most egyetlen állam sem ismerte el hivatalosan a tálib rezsimet, Pakisztánnak pedig nem érné meg, hogy felvállalja az úttörő szerepet ebben a kérdésben. Annak ellenére sem, hogy – számos más országhoz hasonlóan – fenntartja a kapcsolatot vele, akkreditálta a tálib kormány által Pakisztánba delegált diplomatákat, tehát *de facto* elismeri a Tálibánt az Afganisztánt irányító politikai hatalomként. A Khán-kormány álláspontja szerint – ahogy azt a Sanghaji Együttműködési Szervezet (*Shanghai Cooperation Organisation, SCO*) csúcsertekezletén az Afganisztánnal határos államokkal egyetértésben megfogalmazta – a tálib kormány elismerésének záloga a női és az emberi jogok garantálása és védelme, a terrorizmus elleni küzdelem biztosítása, valamint az inkluzív kormány létrehozása (Bateman, Mir, Olson és Watkins, 2021). Mindezek mellett azonban Pakisztán pragmatikus politikát követ, és fenntartja a kapcsolatot a tálibokkal.

Szintén újdonság, hogy úgy tűnik, Pakisztán elfogadja az indiai jelenlétet Afganisztánban: a Khán-kormány engedélyezte, hogy indiai segélyszállítmányok Pakisztán területén áthaladva juthassanak el Afganisztánba – ez a korábbi évtizedek során nem biztos, hogy megtörténhetett volna (Gul, 2022). De változás történt az afgán menekültekhez való hozzáállásban is. Bár Pakisztán a szoros kulturális, családi és etnikai kapcsolatok miatt nem követhet túlságosan szigorú menekültpolitikát, az Afganisztánt elhagyók beáramlását a kormány a határ lezárásával igyekezett kordában tartani, valamint kerítést építettek a határszakasz mentén (*Dawn*, 2022). Mégsem sikerült kiküszöbölni a menekültek érkezését, bár a prognosztizált hatszázezer-egymillió főnél kisebb létszámú menekülthullám sújtotta az országot. Pakisztáni becslések szerint a tálib hatalomátvételt követően 300 ezer (100 ezer legális és 200 ezer illegális) menekült érkezett Pakisztánba (Gul, 2021), és a (regisztrált) afgán populáció mintegy 150 ezer fővel csökkent (*UNHCR*, 2022).

A nemzetközi csapatok kivonulásában a Khán-kormány nemesak a veszélyeket, de a stratégiai lehetőségeket is igyekezett meglátni. Úgy vélte, a pakisztáni regionális szerep újraértékelésének is eljött az ideje: Pakisztán aktívan igyekezett összefogni a környező országokkal az afganisztáni stabilitás biztosítása érdekében, és valós politikai súlyának megfelelő szerepet játszani a régió Afganisztán-politikájának a meghatározásában. Bár Iszlámábád Afganisztán-politikája kétségkívül sokat változott az Imrán Khán-kormány idején, az ország semlegessége a szomszédja kapcsán a fenti okok miatt kérdéses maradt.

Konklúzió

A Khán-kormány külpolitikáját nagyban meghatározták az ország gazdasági helyzetének a biztosítására – vagyis az annak a javítására, a csőd elkerülésére, a külföldi befektetések mértékének a növelésére és a gazdasági mentőcsomagok megszerzésére – tett kísérletek, amit jól mutat a CPEC-projektek felülvizsgálatának az elmaradása. A Khán-kormány számára gyorsan nyilvánvalóvá vált, hogy Kínával szemben nem engedhető meg a kritika, hiszen az a jó kapcsolatokat és Pakisztán bevételének egy jelentős részét tenné kockára. Ugyanez a megfontolás játszhatott közre abban is, hogy az iszlám világban vezető szerepre törő Khán semmilyen szolidaritást nem vállalt a hszincsiangi muszlimokkal (az ujjurokkal) – annak ellenére, hogy ezzel egyrészt ideológiai támadási felületet nyújtott a kormányát kritizálóknak, másrészt pedig kétségkívül erősíthetett volna a saját népszerűségén, hiszen több pakisztáni állampolgár házastársa vagy családtagja is eltűnt Hszincsiang tartományban. A vélhető belpolitikai nyereséget tehát felülírta a gazdasági-politikai érdek. Mindezek ellenére a CPEC-projektek megvalósításának üteme jelentősen lassult Khán miniszterelnöksége alatt.

Az Indiával való viszonyt illetően mind a Khán-kormány, mind a hadsereg szokatlanul békülékeny hangnemet ütött meg a 2018–2022-es időszakban. Kivételt képeznek a 2021 augusztusi kasmíri eseményekre reagáló üzenetek, amelyek során – a Kasmír-kérdés ideológiai

jelentősége miatt – Khán természetesen nem engedhette meg magának az elődeiénél enyhébb tónust. A pakisztáni külügy igyekezett ismét a nemzetközi közösség elé vinni a kérdést, és multilaterális fórumokon (elsősorban az ENSZ-közgyűlésben és az OIC-ben) szövetségeseket keresni – inkább kevesebb, mint több sikerrel. Ezen kívül azonban Khánnak az indiai külpolitikát dicsérő megnyilvánulásai, Pakisztán békés reakciója a 2021. februári kasmíri fiaskó során, valamint az általa tett szimbolikus gesztusok (mint a kartárpúri folyosó megnyitása) azt sugallták, hogy Khán igyekezett volna jobb kapcsolatokat kialakítani Indiával. Erre azonban nem került sor: a két ország viszonya továbbra is fagyos, és a kereskedelmi kapcsolatok helyreállítására, valamint a Kasmír-kérdés megoldására vonatkozó célkitűzéseket sem sikerült megvalósítani.

Iszlámábád és Washington viszonyában látványos negatív változás állt be Khán miniszterelnöksége alatt: bár Khán és Trump 2019-es személyes találkozója sokat javított a kapcsolaton, az a Biden-adminisztráció munkába állása után ismét romló tendenciát mutatott. Az újabb távolodás okai között szerepelt a nemzetközi erőknek az Afganisztánból való váratlan kivonulása, Pakisztán látványos közeledése Oroszországhoz – főként a kormányfőnek a szerencsétlenül az ukrajnai háború kitörésének előestéjén tett moszkvai látogatása –, az egyre erősebb elköteleződés és függés Kínától, valamint Khánnak a leváltásáért az USA-t hibáztató retorikája. Nem meglepő tehát, hogy a kormányváltás után az új pakisztáni adminisztráció és a hadsereg láthatóan kiegyensúlyozottabb viszonyra törekszik az Egyesült Államokkal. Ezt jól mutatja például Bádzsvá vezérkari főnök személyes washingtoni közbenjárása és lobbitevékenysége az IMF-hitel biztosítása érdekében (Shahzad és Peshimam, 2022). Ez utóbbiból is egyértelműen kitűnik, hogy bár a jelenlegi kormány egyik külpolitikai célkitűzése az Egyesült Államokkal való kapcsolat javítása, a civil politikai vezetésnek támogatásra van szüksége az ország gazdasági érdekeinek a biztosításához és a külkapcsolatainak a stabilizálásához.

A pakisztáni politikai elit hagyományosan az ország „hátsó udvaraként” tekint Afganisztánra, habár Imrán Khán miniszterelnöksége

alatt az Afganisztán-politika kétségkívül változott. A geogazdaságnak mint külpolitikai irányelvnek az egyik alappillére a szomszédos államok ügyeibe való be nem avatkozás – ennek a megvalósulása a pakisztáni állam és a Tálibán kapcsolatának a történetét, valamint a 2021 augusztusát követő eseményeket tekintve Iszlámábád részéről Kabul felé legalábbis kétséges. A fentiekben taglaltak alapján Pakisztán számára ugyanis a fennállása óta egzisztenciális kérdés a „hátsó udvar” állandó megfigyelése és a belpolitikai helyzet lehetőség szerint kontroll alatt tartása, elsősorban az afganisztáni instabilitás jelentette veszélyek miatt.

A pakisztáni külpolitika mindig is Kelet és Nyugat között egyensúlyozott, s ez alapvetően a Khán-kormány alatt sem változott, még az amerikai kapcsolatok jelentős romlása ellenére sem. Ennek oka, hogy bár a pakisztáni külpolitikai gondolkodás – és tapasztalat – Keletben, vagyis Kínában látja a megbízható szövetségest, gazdasági és politikai szempontból mégsem engedheti meg magának a kizárólagos elköteleződést. Míg az azonnali mentőcsomag – amelyre Pakisztánnak jellemzően szüksége van, ám nem elégséges a válság kezeléséhez – általában Kínából érkezik a leggyorsabban, a nemzetközi közösség nyugati tábora által jóváhagyott és megbízhatónak ítélt anyagi segítséget, valamint az országnak a nemzetközi piacon való elfogadottságát az Egyesült Államok által felügyelt nemzetközi pénzügyi szervezetek képesek biztosítani. A pakisztáni külpolitikát tehát a gazdasági érdekek miatt továbbra is a régóta ismerős, Kelet és Nyugat közötti egyensúlyozás határozza meg.

Irodalomjegyzék

A szerző interjúja Humá Baqájjal (2022).

Aamir, Adnan (2018). Why Did China Refuse to Bail out Pakistan? *Reconnecting Asia*. A letöltés ideje: 2022. december 14. <https://reconasia.csis.org/why-did-china-refuse-bail-out-pakistan/>.

Abbasi, Ansar (2021). ISI Chief Wants No Coverage in Media. *The News*. A letöltés ideje: 2022. december 14. <https://www.thenews.com.pk/print/920528-isi-chief-wants-no-coverage-in-media>.

- Abi-Habib, Maria (2018). Pakistan's Military Has Quietly Reached out to India for Talks. *The New York Times*. A letöltés ideje: 2022. december 14. <https://www.nytimes.com/2018/09/04/world/asia/pakistan-india-talks.html>.
- Afzal, Madiha (2020). The Pakistan–Saudi Arabia Relationship Hits a Bump in the Road. *Brookings*. A letöltés ideje: 2022. december 14. <https://www.brookings.edu/blog/order-from-chaos/2020/08/24/the-pakistan-saudi-arabia-relationship-hits-a-bump-in-the-road/>.
- Al Jazeera* (2019). Pakistan to Downgrade Ties with India over Kashmir Move. A letöltés ideje: 2022. december 14. <https://www.aljazeera.com/news/2019/8/7/pakistan-to-downgrade-ties-with-india-over-kashmir-move>.
- Al Jazeera* (2021a). Pakistan's Khan Backs China on Uighurs, Praises One-Party System. A letöltés ideje: 2022. december 14. <https://www.aljazeera.com/news/2021/7/2/pakistan-Imran-Khan-china-ughurs>.
- Al Jazeera* (2021b). Pakistani Foreign Minister Meets Taliban in Afghanistan. A letöltés ideje: 2022. december 14. <https://www.aljazeera.com/news/2021/10/21/pakistan-foreign-minister-afghanistan-visit-taliban>.
- Anderlini, Jamil, Sender, Henny és Bokhari, Farhan (2018). Pakistan Rethinks Its Role in Xi's Belt and Road Plan. *Financial Times*. A letöltés ideje: 2022. december 14. <https://www.ft.com/content/d4a3e7f8-b282-11e8-99ca-68cf89602132>.
- ANI News* (2022). Imran Khan Admits Pakistan's Foreign Policy Dependent on Beijing. A letöltés ideje: 2022. december 14. <https://www.aninews.in/news/world/asia/Imran-Khan-admits-pakistans-foreign-policy-dependent-on-beijing20220207050309/>.
- Ashraf, Ajaz (2018). Historian Ayesha Jalal Interview: Why Pakistan Is Vulnerable to Military Rule but India Isn't. *Scroll.in*. A letöltés ideje: 2022. december 14. <https://scroll.in/article/887803/historian-ayesha-jalal-interview-why-pakistan-not-india-is-vulnerable-to-military-rule>.
- Baabar, Mariana (2019). CPEC Authority Established Through Ordinance. *The News*. A letöltés ideje: 2022. december 14. <https://www.thenews.com.pk/print/538007-cpec-authority-established-through-ordinance>.
- Bateman, Kate, Mir, Asfandyar, Olson, Richard és Watkins, Andrew (2021). Taliban Seek Recognition, but Offer Few Concessions to International Concerns. *United States Institute of Peace*. A letöltés ideje: 2022. december 14. <https://www.usip.org/publications/2021/09/taliban-seek-recognition-offer-few-concessions-international-concerns>.

- BBC News* (2018). Karachi Attack: China Consulate Attack Leaves Four Dead. A letöltés ideje: 2022. december 14. <https://www.bbc.com/news/world-asia-46313136>.
- BBC News* (2019). Balakot: Indian Air Strikes Target Militants in Pakistan. A letöltés ideje: 2022. december 14. <https://www.bbc.com/news/world-asia-47366718>.
- BBC News* (2021). Chinese Engineers Killed in Pakistan Bus Blast. A letöltés ideje: 2022. december 14. <https://www.bbc.com/news/world-asia-57837072>.
- Board of Investment* (2022). Statistics. A letöltés ideje: 2022. december 19. <https://invest.gov.pk/statistics>.
- Business Standard* (2021). Pak Was a Hired Gun: Imran Khan on US War on Terror in Afghanistan. A letöltés ideje: 2022. december 14. https://www.business-standard.com/article/international/pak-was-a-hired-gun-Imran-Khan-on-us-war-on-terror-in-afghanistan-121091700060_1.html.
- Business Standard* (2022). Pak Denies ISI Chief Meeting Afghan Leaders in Turkey, Calls It 'Fake News'. A letöltés ideje: 2022. december 14. https://www.business-standard.com/article/international/pak-denies-isi-chief-meeting-afghan-leaders-in-turkey-calls-it-fake-news-122021600090_1.html.
- Carmack, Dustin, Mathur, Akshay, Pant, Harsh V., Ray, Trisha, Smith, Jeff M. és Taneja, Kabir (2022). India–U.S. Relations: Priorities in the Next Decade. *ORF*. A letöltés ideje: 2022. december 14. <https://www.orfonline.org/research/india-u-s-relations-priorities-in-the-next-decade/>.
- Chaudhury, Dipanjan Roy (2020). Xi Jinping's Last Minute Decision to Cancel His Pakistan Visit Raises a Multitude of Questions. *The Economic Times*. A letöltés ideje: 2022. december 14. <https://economictimes.indiatimes.com/news/international/world-news/xi-jinpings-last-minute-decision-to-cancel-his-pakistan-visit-raises-a-multitude-of-questions/articleshow/77985380.cms?from=mdr>.
- China International Development Cooperation Agency* (2019). Foreign Ministers of China, Afghanistan and Pakistan Hold the Third Dialogue. A letöltés ideje: 2022. december 14. http://en.cidca.gov.cn/2019-09/08/c_407236.htm.
- China–Pakistan Economic Corridor* (2022). Govt to Boost Security of Chinese Nationals. A letöltés ideje: 2022. december 14. <https://cpecinfo.com/govt-to-boost-the-security-of-chinese-nationals/>.

- Cloughley, Brian (2016). *A History of the Pakistan Army: Wars and Insurrections*. New York, NY: Simon & Schuster.
- CPEC Authority. Ministry of Planning, Development & Special Initiatives (2022). CPEC Projects Progress Update. A letöltés ideje: 2022. december 19. <https://cpec.gov.pk/progress-update#>.
- Dawn (2015). Xi Jinping's Warm Welcome in Pakistan. A letöltés ideje: 2022. december 14. <http://www.dawn.com/news/1177125>.
- Dawn (2018). Bajwa, Xi Discuss Regional Security Environment. A letöltés ideje: 2022. december 14. <https://www.dawn.com/news/1434001>.
- Dawn (2020). CPEC to Be Completed at All Costs, Says Imran. A letöltés ideje: 2022. december 14. <https://www.dawn.com/news/1566867>.
- Dawn (2021a). 'Sense Will Prevail': PM Imran Woos Sri Lankan Businessmen, Hopes for Better Relations with All Neighbours. A letöltés ideje: 2022. december 14. <https://www.dawn.com/news/1609145>.
- Dawn (2021b). Read: Full Text of Gen Bajwa's Speech at the Islamabad Security Dialogue. A letöltés ideje: 2022. december 14. <https://www.dawn.com/news/1613207>.
- Dawn (2022). Remaining Pak–Afghan Border Fence to Be Completed with Kabul's Consent: Sheikh Rashid. A letöltés ideje: 2022. december 14. <https://www.dawn.com/news/1669407>.
- Dely Péter (2021). *A nemzetbiztonsági szolgálatok és a rendőrség szerepe a polgári válságkezelésben, különös tekintettel az EU afganisztáni szerepvállalására*. Budapest: Nemzeti Közszerzői Egyetem. A letöltés ideje: 2022. december 14. <https://hdi.uni-nke.hu/document/hdi-uni-nke-hu/dely-p%C3%A9ter-%C3%A9rtekezés.pdf>.
- Diaz, Daniella (2018). Trump's First 2018 Tweet: Pakistan Has 'Given Us Nothing but Lies & Deceit'. *CNN*. A letöltés ideje: 2022. december 14. <https://edition.cnn.com/2018/01/01/politics/donald-trump-2018-pakistan/index.html>.
- Embassy of the People's Republic of China in the United States of America (2022). Joint Statement Between the People's Republic of China and the Islamic Republic of Pakistan. A letöltés ideje: 2022. december 14. http://us.china-embassy.gov.cn/eng/zgyw/202202/t20220206_10639501.htm.
- European Union Agency for Asylum (2022). Pakistan – Situation of Afghan Refugees: Country of Origin Information Report. A letöltés ideje: 2022. december 14. https://coi.euaa.europa.eu/administration/easo/PLib/2022_05_EUAA_COI_Report_Pakistan_Situation_of_Afghan_refugees.pdf.

- France 24* (2020). Pakistan's PM Khan Accuses Macron of 'Attacking Islam'. A letöltés ideje: 2022. december 14. <https://www.france24.com/en/live-news/20201025-pakistan-s-pm-Khan-accuses-macron-of-attacking-islam>.
- Gallup Pakistan* (2022). Snap National Poll. National Assembly Dissolution and Views of Pakistani Public. A letöltés ideje: 2022. december 14. <https://gallup.com.pk/wp/wp-content/uploads/2022/04/Snap-National-Poll-National-ASSEMBLY-DISSOLUTION-and-Views-of-Pakistani-Public-.pdf>.
- Geo News* (2018). Dawood Says Statements in FT Report on CPEC Were Taken out of Context. A letöltés ideje: 2022. december 14. <https://www.geo.tv/latest/210606-abdul-razak-dawood-to-clarify-statements-on-cpec>.
- Government of Pakistan, Finance Division* (2019). Pakistan Economic Survey 2018–19. A letöltés ideje: 2022. 12. 19. https://www.finance.gov.pk/survey_1819.html.
- Guerin, Orla (2012). Pakistan's Imran Khan Leads Protest Against US Drone Strikes. *BBC News*. A letöltés ideje: 2022. december 14. <https://www.bbc.com/news/av/world-asia-19855642>.
- Gul, Ayaz (2019). China Giving Pakistan \$3.5 Billion in Loans, Grants. *VOA*. A letöltés ideje: 2022. december 14. <https://www.voanews.com/a/china-giving-billions-to-pakistan-in-loans-grants/4788478.html>.
- Gul, Ayaz (2020). Trump Hails Growing US–Pakistan Ties During Khan Meeting. *VOA*. A letöltés ideje: 2022. december 14. <https://www.voanews.com/a/usa-trump-hails-growing-us-pakistan-ties-during-Khan-meeting/6182964.html>.
- Gul, Ayaz (2021). More Than 300,000 Afghans Flee to Pakistan Since Taliban Takeover of Afghanistan. *VOA*. A letöltés ideje: 2022. december 14. <https://www.voanews.com/a/more-than-300-000-afghans-flee-to-pakistan-since-taliban-takeover-of-afghanistan-/6357777.html>.
- Gul, Ayaz (2022). India Set to Transport Relief Aid to Afghanistan via Pakistan. *VOA*. A letöltés ideje: 2022. december 14. <https://www.voanews.com/a/india-set-to-transport-relief-aid-to-afghanistan-via-pakistan/6441024.html>.
- Hamid, Naved és Khawar, Hasaan (2019). Three's a Crowd? China, Pakistan and the IMF. *EastAsiaForum*. A letöltés ideje: 2022. december 14. <https://www.eastasiaforum.org/2019/08/22/threes-a-crowd-china-pakistan-and-the-imf/>.

- Hashim, Asad (2019). Pakistan's Khan Calls for International Intervention over Kashmir. *AlJazeera*. A letöltés ideje: 2022. december 14. <https://www.aljazeera.com/news/2019/8/6/pakistans-Khan-calls-for-international-intervention-over-kashmir>.
- Hussain, Ejaz (2022). The Military and Foreign Policy in Pakistan: An Analysis. In Ali, Ghulam (szerk.), *Pakistan's Foreign Policy. Contemporary Developments and Dynamics*. London: Routledge (63–83. o.).
- Iqbal, Anwar (2022). TTP Still Active with up to 5,000 Fighters: UN. *Dawn*. A letöltés ideje: 2022. december 14. <https://www.dawn.com/news/1674089>.
- Jorgic, Drazen és Bukhari, Mubasher (2018). Pakistani Minister Decries U.S. As 'Friend Who Always Betrays'. *Reuters*. A letöltés ideje: 2022. december 14. <https://www.reuters.com/article/us-usa-pakistan-asif-idUSKBNIEUIQQ>.
- Kaiyin, Deng, Hao, Li és Chao, Jiang (2021). World Insights: Chinese Vaccine Experts Share Production Know-How in Pakistan. *Xinhua.net*. A letöltés ideje: 2022. december 14. http://www.xinhuanet.com/english/asiapacific/2021-06/02/c_139985079.htm.
- Kaura, Vinay (2022). Pushed over the Edge: Political and Military Dynamics at the Afghanistan–Pakistan Border. *Middle East Institute*. A letöltés ideje: 2022. december 14. <https://www.mei.edu/publications/pushed-over-edge-political-and-military-dynamics-afghanistan-pakistan-border>.
- Khan, M. Ilyas (2019). Abhinandan: Villagers Recount Dramatic Capture of Pilot. *BBC News*. A letöltés ideje: 2022. december 14. <https://www.bbc.com/news/world-asia-47397418>.
- Khan, Sahar (2020). The Downward Spiral in Pakistan–Saudi Arabia Ties. *South Asian Voices*. A letöltés ideje: 2022. december 14. <https://southasianvoices.org/the-downward-spiral-in-pakistan-saudi-ties/>.
- Kuchay, Bilal (2021). What Prompted India–Pakistan Ceasefire Pact Along Kashmir Border? *AlJazeera*. A letöltés ideje: 2022. december 14. <https://www.aljazeera.com/news/2021/3/9/will-the-india-pakistan-ceasefire-pact-along-kashmir-border-hold>.
- Kugelman, Michael (2021). Imran Khan's Silence on Uighurs Undercuts His Defense of Muslims Worldwide. *Foreign Policy*. A letöltés ideje: 2022. december 14. <https://foreignpolicy.com/2021/01/29/Imran-Khan-uighurs-muslims-china/>.

- Latif, Aamir (2022). Decline in Number of Drug Users in Pakistan, Reveals Preliminary Survey. *Anadolu Agency*. A letöltés ideje: 2022. december 14. <https://www.aa.com.tr/en/asia-pacific/decline-in-number-of-drug-users-in-pakistan-reveals-preliminary-survey/2622196>.
- Lima, Cristiano (2018). Trump Administration to Withhold Aid to Pakistan. *Politico*. A letöltés ideje: 2022. december 14. <https://www.politico.com/story/2018/01/04/trump-administration-pakistan-aid-325401>.
- Lipton, David (2019). Press Release No. 19/264. IMF Executive Board Approves US\$6 Billion 39-Month EFF Arrangement for Pakistan. *IMF*. A letöltés ideje: 2022. december 14. <https://www.imf.org/en/News/Articles/2019/07/03/pr19264-pakistan-imf-executive-board-approves-39-month-eff-arrangement>.
- Ma, Alexandra (2020). Pakistan Leader Imran Khan – Again – Likens the Indian Government to the Nazis, and Says Threat of Conflict over Kashmir Hasn't Gone Away. *Business Insider*. A letöltés ideje: 2022. december 14. <https://www.businessinsider.com/kashmir-pakistan-imran-khan-india-nazi-potential-conflict-2020-1>.
- Mai, Jun (2019). Chinese Foreign Minister Wang Visits Pakistan amid Tensions over Kashmir. *South China Morning Post*. A letöltés ideje: 2022. december 14. <https://www.scmp.com/news/china/diplomacy/article/3026170/chinese-foreign-minister-wang-yi-visits-pakistan-amid-tensions>.
- Manson, Katrina (2021). Pakistan's Security Adviser Complains Joe Biden Has Not Called Imran Khan. *Financial Times*. A letöltés ideje: 2022. december 14. <https://www.ft.com/content/f3d50eb9-5b2f-4472-ad7e-la216e8e9ael>.
- Miglani, Sanjeev és Shahzad, Asif (2021). India, Pakistan Held Secret Talks to Try to Break Kashmir Impasse. *Reuters*. A letöltés ideje: 2022. december 14. <https://www.reuters.com/article/us-india-pakistan-peace-exclusive-idCAKBN2C12E1>.
- Ministry of Foreign Affairs of the People's Republic of China* (2022). Wang Yi Holds Talks with Pakistani Foreign Minister Shah Mahmood Qureshi. A letöltés ideje: 2022. december 14. https://www.fmprc.gov.cn/mfa_eng/zxxx_662805/202203/t20220322_10654162.html.
- Mohan, C. Raja (2022). Imran Khan Goes to Moscow as Pakistan Romances Russia. *Foreign Policy*. A letöltés ideje: 2022. december 14. <https://foreignpolicy.com/2022/02/23/Imran-Khan-pakistan-russia-putin-india-geopolitics/>.

- Mohan, Geeta (2021). India Allows Imran Khan's Aircraft to Use Airspace for Travel to Sri Lanka. *India Today*. A letöltés ideje: 2022. december 14. <https://www.indiatoday.in/india/story/india-Imran-Khan-aircraft-airspace-travel-sri-lanka-1772031-2021-02-23>.
- NDTV (2019). Pak Formally Suspends Trade Ties with India with Immediate Effect: Report. A letöltés ideje: 2022. december 14. <https://www.ndtv.com/india-news/pakistan-formally-suspends-trade-ties-with-india-with-immediate-effect-report-2083181>.
- Pakistan Customs Federal Board of Revenue, Ministry of Finance (2015). Drugs and Precursors Controlling Techniques: Gap Analysis and Need Assessment for Pakistan Customs. *United Nations. Office on Drugs and Crime*. A letöltés ideje: 2022. december 14. https://www.unodc.org/documents/data-and-analysis/AOTP/Pakistan_customs_03.03.15_Final.pdf.
- Pakistan Tehreek-e-Insaf* (2018). Manifesto. A letöltés ideje: 2022. december 14. <https://www.insaf.pk/content/manifesto>.
- Parkes, Aidan (2019). Considered Chaos: Revisiting Pakistan's 'Strategic Depth' in Afghanistan. *Taylor & Francis Online*. A letöltés ideje: 2022. december 14. <https://www.tandfonline.com/doi/full/10.1080/09700161.2019.1625512>.
- Peshimam, Gibran Naiyyar (2021). Pakistan Foreign Minister Makes First Trip to Kabul Since Taliban Takeover. *Reuters*. A letöltés ideje: 2022. december 14. <https://www.reuters.com/world/asia-pacific/pakistan-foreign-minister-makes-first-trip-kabul-since-taliban-takeover-2021-10-21/>.
- Pew Research Center* (2012). Pakistani Public Opinion Ever More Critical of U.S. (2012). A letöltés ideje: 2022. december 14. <https://www.pewresearch.org/global/2012/06/27/pakistani-public-opinion-ever-more-critical-of-u-s/>.
- Philip, Snehash Alex (2021). Why ISI Chief Lt Gen Hameed's Appointment as Corps Commander Is Promotion, Not Punishment. *The Print*. A letöltés ideje: 2022. december 14. <https://theprint.in/world/why-isi-chief-lt-gen-hameeds-appointment-as-corps-commander-is-promotion-not-punishment/746380/>.
- PIB Delhi* (2021). Ministry of Defence Joint Statement. A letöltés ideje: 2022. december 14. <https://pib.gov.in/pib.gov.in/Pressreleaseshare.aspx?PRID=1700682>.

- Quigley, Jeff T. (2014). Pakistan: The Most Heroin-Addicted Country in the World. *The Diplomat*. A letöltés ideje: 2022. december 14. <https://thediplomat.com/2014/03/pakistan-the-most-heroin-addicted-country-in-the-world/>.
- Radio Pakistan* (2022). Declaring 15th March as Int'l Day to Combat Islamophobia Great Success for Ummah: PM. A letöltés ideje: 2022. december 14. <https://www.radio.gov.pk/08-04-2022/declaring-15th-march-as-ints-day-to-combat-islamophobia-great-success-for-ummah-pm>.
- Rana, Shahbaz (2017). Pakistan Stops Bid to Include Diamer-Bhasha Dam in CPEC. *The Express Tribune*. A letöltés ideje: 2022. december 14. <http://tribune.com.pk/story/1558475/pakistan-stops-bid-include-diamer-bhasha-dam-cpec>.
- Rana, Shahbaz (2022). Foreign Public Debt to 'Jump to \$103b' by End of Next Fiscal. *The Express Tribune*. A letöltés ideje: 2022. december 14. <https://tribune.com.pk/story/2342247/foreign-debt-to-jump-to-103b-by-end-of-next-fiscal>.
- Reuters* (2019). Pakistan PM Imran Khan Returns Home Exulting After Washington Visit. A letöltés ideje: 2022. december 14. <https://www.reuters.com/article/usa-pakistan-Khan-idINKCNIUK0X6>.
- Shahid, Saleem és Baloch, Behram (2021). Two Boys Killed, Chinese Man Injured in Gwadar Suicide Attack. *Dawn*. A letöltés ideje: 2022. december 14. <https://www.dawn.com/news/1641733>.
- Shahzad, Asif (2018). Pakistan Invites Saudi Arabia to Join China's Belt and Road Corridor. *Reuters*. A letöltés ideje: 2022. december 14. <https://www.reuters.com/article/us-pakistan-saudi-silkroad/pakistan-invites-saudi-arabia-to-join-chinas-belt-and-road-corridor-idUSKCNIM02DA>.
- Shahzad, Asif (2021). Car Bombing at Hotel in Southwest Pakistan Kills 4, Wounds 11. *Reuters*. A letöltés ideje: 2022. december 14. <https://www.reuters.com/world/asia-pacific/explosion-luxury-hotel-southwest-pakistan-kills-three-wounds-11-police-2021-04-21/>.
- Shahzad, Asif és Peshimam, Gibran Naiyyar (2022). Crisis-Hit Pakistan's Army Chief Seeks U.S. Help in Quick Release of IMF Funds. *Reuters*. A letöltés ideje: 2022. december 14. <https://www.reuters.com/markets/rates-bonds/crisis-hit-pakistans-army-chief-seeks-us-help-quick-release-imf-funds-sources-2022-07-29/>.
- Sharma, Manoj és Kapoor, Mudit (2019). Economically-Ruined Pakistan's Decision to Suspend Trade Makes No Dent on India; Here's Why.

- Business Today*. A letöltés ideje: 2022. december 14. <https://www.businesstoday.in/latest/economy-politics/story/pakistan-suspend-trade-with-india-370-35a-modi-Imran-Khan-219380-2019-08-08>.
- Siddiqua, Ayesha (2016). *Military Inc. – Second Edition: Inside Pakistan's Military Economy*. London: Pluto Press.
- Siddiqui, Naveed (2019). 'This Is the Beginning': PM Imran Inaugurates Kartarpur Corridor on Historic Day. *Dawn*. A letöltés ideje: 2022. december 14. <https://www.dawn.com/news/1515830>.
- The Economic Times* (2017). Pakistan Army Chief Urges Lawmakers to Improve Relations with India. A letöltés ideje: 2022. december 14. <https://economictimes.indiatimes.com/news/defence/pakistan-army-chief-urges-lawmakers-to-improve-relations-with-india/articleshow/62188326.cms>.
- The Express Tribune* (2021). Lt Gen Faiz Hameed Takes Charge as Corps Commander Peshawar. A letöltés ideje: 2022. december 14. <http://tribune.com.pk/story/2330537/Lt-gen-faiz-hameed-takes-charge-as-corps-commander-peshawar>.
- Tiezzi, Shannon (2022). How Did Asian Countries Vote on the UN's Ukraine Resolution? *The Diplomat*. A letöltés ideje: 2022. december 14. <https://thediplomat.com/2022/03/how-did-asian-countries-vote-on-the-uns-ukraine-resolution/>.
- Tik, Root (2021). Pakistan's Ten Billion Trees Tsunami, in Photos. *Washington Post*. A letöltés ideje: 2022. december 14. <https://www.washingtonpost.com/climate-solutions/interactive/2021/pakistan-tree-billion-tsunami-photos/>.
- Tiwari, Vaibhav (2021). PM Modi Tweets Best Wishes to Imran Khan for 'Speedy Recovery from Covid'. *NDTV*. A letöltés ideje: 2022. december 14. <https://www.ndtv.com/india-news/pm-modi-tweets-best-wishes-to-pak-pm-Imran-Khan-for-speedy-recovery-from-covid-19-2395325>.
- Ullah, Sabeeh, Hussain, Shahzad, Kartawinata, Budi Rustandi, Muhammad, Zia és Fitriana, Rosa (2022). Empirical Nexus Between Chinese Investment Under China–Pakistan Economic Corridor and Economic Growth: An ARDL Approach. *Taylor & Francis Online*. A letöltés ideje: 2022. december 14. <https://www.tandfonline.com/doi/full/10.1080/23311975.2022.2032911>.
- UN News* (2019). Pakistan's Khan Warns of All-out Conflict amid Rising Tensions over Kashmir; Demands India Lift 'Inhuman' Curfew. A letöltés ideje: 2022. december 14. <https://news.un.org/en/story/2019/09/1047952>.

- UNHCR* (2022). Country View: Pakistan (Islamic Republic of). A letöltés ideje: 2022. december 14. <https://data.unhcr.org/en/country/pak>.
- United Nations. Office on Drugs and Crime* (2022). World Drug Report 2021. A letöltés ideje: 2022. december 14. <https://www.unodc.org/unodc/en/data-and-analysis/wdr2021.html>.
- Virk, Saqib (2020). Imran Paid Five Visits to Saudi Arabia in Two Years. *The Express Tribune*. A letöltés ideje: 2022. december 14. <https://tribune.com.pk/story/2269056/Imran-paid-five-visits-to-saudi-arabia-in-two-years>.
- Westscott, Ben (2019). Pakistan's Khan Dodges Questions on Mass Chinese Detention of Muslims. *CNN*. A letöltés ideje: 2022. december 14. <https://edition.cnn.com/2019/03/28/asia/Imran-Khan-china-uyghur-intl/index.html>.
- World Integrated Trade Solution* (2020). Pakistan Trade Summary 2020 Data. A letöltés ideje: 2022. december 14. <https://wits.worldbank.org/CountryProfile/en/Country/PAK/Year/LTST/Summary>.
- YouTube* (2018). Imran Khan First Speech After Massive Victory in Pak Elections. A letöltés ideje: 2022. december 14. <https://www.youtube.com/watch?v=krWbxWoMark>.
- YouTube* (2021). ISI Chief Lt. General Faiz Hameed Talks to a Journalist in Kabul. A letöltés ideje: 2022. december 14. <https://www.youtube.com/watch?v=ohRt3HAqIWg>.
- Zompa, Tenzin (2022). Imran Khan's Praise for India's Foreign Policy Draws Ire. Pakistanis Ask What About Kashmir? *The Print*. A letöltés ideje: 2022. december 14. <https://theprint.in/go-to-pakistan/Imran-Khans-praise-for-indias-foreign-policy-draws-ire-pakistanis-ask-what-about-kashmir/883509/>.